

Aan De Tweede Kamer
T.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie,
informatieur de heer S. Buma
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Datum 19 november 2025

Onderwerp Zonder zzp'ers loopt de arbeidsmarkt vast

Geachte heer Buma,

Graag bieden wij, als vertegenwoordigers in het zzp-speelveld, u dit advies aan als input voor de ideevorming binnen D66 en CDA over de toekomst van de arbeidsmarkt.

Het belang van zelfstandig professionals voor een sterke economie

Nederland doet het vooral goed mede dankzij al die zzp'ers die innovatie en groei brengen – ruim 90% kiest bewust voor ondernemerschap, net als miljoenen anderen. Dat is nu aan het verdwijnen, want beleid tegen 'schijnzelfstandigheid' beperkt álle zzp'ers en hun vrijheid. Gedwongen constructies moeten worden aangepakt, maar zelfstandige ondernemers verdienen juist steun en waardering. Wij kiezen samen voor keuzevrijheid, autonomie en ondernemerschap.

Het werkveld is allang veranderd

Het werkveld is al lang veranderd en flexibeler geworden. De focus op minder flexibiliteit past niet bij een samenleving die juist keuzevrijheid en zelfstandigheid waardeert, zoals honderdduizenden zzp'ers tonen. Beleid dat dwingt tot vast dienstverband, belemmert professionele autonomie en sluit niet aan bij de moderne arbeidsmarkt .

Door de nadruk op schijnzelfstandigheid en extra regels verliezen bedrijven hun innovatiekracht en zelfstandigen hun opdrachten; dit zien we nu al in vitale sectoren als zorg en IT. Dit beleid maakt de arbeidsmarkt niet eerlijker, maar juist armer en veroorzaakt sectorale uitsluiting en onzekerheid.

Laat zzp'ers niet de dupe zijn; kortstondige projecten kunnen juist niet in reguliere dienstverbanden worden gegoten. Kies voor ruimte, steun en saamhorigheid voor iedereen die bijdraagt aan onze economie.

Bied ruimte aan zelfstandigheid

Geef zelfstandigen ruimte. Wij roepen op tot erkenning van keuzevrijheid – bijna iedereen die zzp'er is, kiest daar bewust voor. Stop de handhaving waar de regels onduidelijk zijn; willekeur zorgt voor onrust en onzekerheid, ook volgens veel experts. Maak één sociaal stelsel voor alle werkenden, zodat iedereen kan rekenen op duidelijkheid en veiligheid – een eerlijke arbeidsmarkt vraagt om samenwerking en respect.

Toegang tot sociale voorzieningen kan op vele manieren

Iedereen verdient gelijke rechten en toegang tot het sociale stelsel, ongeacht de werkvorm – dat is de wens van werkenden én experts. Flexibel werken maakt Nederland sterker, niet zwakker.

Erken bewust ondernemerschap, bestrijdt alleen echte schijnzelfstandigheid en richt beleid op zekerheid en verbetering, niet op dwang. Wij overleggen met alle partijen en geven een stem aan zzp'ers zolang dit nodig is voor een eerlijk speelveld.

Concluderend

Zelfstandige professionals zijn geen probleem dat opgelost moet worden, maar een bron van dynamiek, groei en innovatie.

Wij stellen voor om op korte termijn met u in gesprek te gaan om de hierboven geschetste oplossingsrichtingen – in het bijzonder keuzevrijheid, stopzetting van de huidige handhaving, en universele toegang tot sociale voorzieningen – verder te bespreken.

In afwachting van uw reactie,

Met vriendelijke groet,

Bestuur Comité ZZP

[redacted] (voorzitter)
[redacted] (secretaris)
[redacted] (penningmeester)

[redacted]

www.comitezp.nl
bestuur@comitezp.nl

[redacted]

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Comité ZZP
T.a.v. R. Dongelmans

[Redacted]
[Redacted]

Kenmerk: 202500276

Den Haag, 25 november 2025

Geachte heer [Redacted],

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

[Redacted signature block]

Sybrand Buma
Informatieur

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Wordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

202500277

Geachte heer Van Haersma Buma,

Momenteel buigt u zich over zes hoofdthema's voor een te vormen kabinet. Als Sectorraad Praktijkonderwijs vertegenwoordigen wij de 177 scholen voor praktijkonderwijs en ruim dertigduizend praktijkschoolleerlingen van ons land. Ons onderwijs draagt in optima forma bij aan de thema's *creëren van ruimte voor economische groei en toekomstbestendige hervormingen met oog op een sterke samenleving*.

De scholen van het praktijkonderwijs begeleiden al ruim 25 jaar succesvol leerlingen naar de arbeidsmarkt. Deze vorm van voortgezet onderwijs leidt jongeren op tot vakmensen, zoals hovenier, magazijnmedewerker of schoonmaker. Praktische beroepen waaraan we zo'n groot tekort hebben in onze samenleving, nu en in de toekomst. Goed opgeleide vakmensen zijn onmisbaar voor economische groei en een toekomstbestendige en sterke samenleving. Wij pleiten daarom voor het opnemen van een aantal voorstellen in een coalitieakkoord.

1. Visie beroepsgericht onderwijs

Er is gelukkig steeds meer aandacht en waardering voor het praktijkonderwijs. Deze erkenning als volwaardige vorm van voortgezet onderwijs is belangrijk voor onze leerlingen en scholen. Toch is er in Den Haag nog te weinig oog voor de verschillen tussen beroepsgericht onderwijs in het voortgezet onderwijs en bijvoorbeeld havo of vwo. Dit zorgt voor ongewenst negatieve effecten voor het praktijkonderwijs. We roepen het nieuwe kabinet op te komen met een visie op het beroepsgericht onderwijs.

2. Regel een structurele OV-vergoeding voor alle bovenbouwleerlingen

In de bovenbouw lopen praktijkschoolleerlingen stage. Circa twaalfduizend leerlingen reizen drie of vier dagen per week naar een werkgever om het vak te leren. Alleen de leerlingen die op een school van praktijkonderwijs een opleiding op mbo-niveau volgen, een krappe duizend, krijgen nu een structurele OV vergoeding, de rest niet. Zo'n vergoeding - zoals ook alle mbo'ers krijgen, is ook voor alle bovenbouwleerlingen noodzakelijk.

3. Schaf de toelaatbaarheidsverklaring af

Kinderen die naar het voortgezet onderwijs gaan kunnen zich inschrijven waar ze willen. Behalve op een school van praktijkonderwijs, want daarvoor is een toelaatbaarheidsverklaring (TLV-pro) nodig. Belemmerend, bureaucratisch en bovendien onnodig stigmatiserend dat zo'n stempeltje vereist is. Afschaffing draagt bij aan erkenning van het praktijkonderwijs als volwaardige leerroute.

4. Geen plafond in de bekostiging

Stel dat gymnasia geen budget meer zouden ontvangen voor leerlingen die zich boven een vooraf bepaald maximum aanmelden. Ondenkbaar, maar niet voor de

scholen van het praktijkonderwijs. In het wetstraject ongedeelde bekostiging van het praktijkonderwijs dreigt een plafond te komen voor de bekostiging van onze scholen. Dit vinden wij niet acceptabel. De onderwijsbehoefte van leerlingen moet de ontwikkeling van een schooltype bepalen - niet een budgettaire grens.

Wij vragen u om bij uw informatieopdracht oog te hebben voor de kracht en het potentieel van het praktijkonderwijs om economische groei en een sterke samenleving te stimuleren.

Hartelijk dank voor uw tijd en overweging.

Met vriendelijke groet,
Namens het bestuur van de **Sectorraad Praktijkonderwijs**

Nicole Teeuwen, voorzitter

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Sectorraad Praktijkonderwijs
T.a.v. N. Teeuwen
Postbus 85246
3508 AE Utrecht

Kenmerk: 202500278

Den Haag, 25 november 2025

Geachte mevrouw Teeuwen,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoodachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

202500279

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie en dhr. Buma
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM)
Sterrenwachtlaan 11
2311 GW Leiden

Leiden, 17 november 2025

Betreft: Oproep NJCM aan formerende partijen om bij vormgeven migratiebeleid de naleving van mensenrechten en de internationale rechtsorde in het oog te houden

Geachte heer Buma,

De werkgroep Asiel- en Migratierecht van het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (het NJCM) maakt zich grote zorgen over de koers die veel politieke partijen in Nederland varen op het gebied van asiel en migratie. Met deze brief wil de werkgroep partijen die het nieuwe kabinet gaan vormen daarom oproepen om ook bij het vormgeven van het migratiebeleid oog te houden voor de naleving van mensenrechten en de internationale rechtsorde, zonder deze nog verder onder druk te zetten. In deze brief zetten wij drie specifieke problemen op het gebied van asielmigratie uiteen en doen wij suggesties voor de aanpak hiervan.

Inleiding

In de verkiezingsprogramma's lezen we dat politieke partijen steeds vaker bereid zijn de naleving van mensenrechtelijke verplichtingen ondergeschikt te maken aan het nemen van maatregelen die erop gericht zouden zijn om migratie te verminderen of – meer eufemistisch - om grip te krijgen op migratie.¹ Deze maatregelen gaan vaak uit van een slecht onderbouwde, of zelfs verkeerd gepresenteerde probleemanalyse, waarvoor de zogenoemde instroom de bepalende factor zou zijn. Er wordt voorbijgegaan aan het feit dat de asielinstroom in Nederland niet afwijkt van het Europese gemiddelde en dat Europa in internationaal perspectief slechts een fractie van de mensen die bescherming nodig hebben opvangt.²

---

¹ Zie het rapport toetsing van de rechtstatelijkheid van de verkiezingsprogramma's (zij bijv. overzicht in samenvatting p. 4-5): [NOvA-Toets-Verkiezingsprogramma's-2025.pdf](#).

² Zie bijvoorbeeld [Asiel en migratie in de EU: feiten en cijfers | Onderwerpen | Europees Parlement](#).

De echte problemen op het gebied van asielmigratie zijn de ontoereikende organisatie van onze asielopvang en –procedure. Beide worden al decennialang structureel ondergefinancierd.³ Dit leidt tot lange wachttijden voor asielzoekers, vaak in ondermaatse omstandigheden met schadelijke effecten voor hun kansen op de langere termijn.⁴ Daarnaast leidt het gebrek aan een stabiel opvangstelsel tot veel maatschappelijke onrust en hoge kosten. Maatregelen waarvoor veel partijen zich hard maken, zoals het invoeren van een tweestatusstelsel of het afschaffen van de verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd, zullen naar verwachting de echte problemen m.b.t. de achterstanden bij de IND, lange wachttijden en daarmee problemen in de opvang alleen maar vergroten. Het effect op wat veel partijen het probleem noemen, de (te) hoge asielinstroom, van deze maatregelen is echter volstrekt onzeker.⁵ Niet alleen de zorgen van deskundigen, maar ook die van de organisaties die de verkiezingsbeloften in de praktijk moeten gaan brengen worden in deze discussie genegeerd. De werkgroep hoopt dat een nieuw kabinet maatregelen zal nemen die voor deze problemen een echte oplossing bieden. Hieronder wordt specifiek op drie thema's ingegaan: 1) de aanpak van overlastgevende asielzoekers en statushouders; 2) de asielopvang en financiering; en 3) algoritmische besluitvorming.

Aanpak overlastgevende asielzoekers en statushouders

In veel partijprogramma's is de aanpak van overlastgevende asielzoekers en statushouders uitgewerkt. Het valt de werkgroep op dat veel politieke partijen verblijfsvergunningen willen intrekken en mensen willen uitzetten bij een veroordeling voor een misdrijf. Hoewel de werkgroep erkent dat het probleem met overlastgevende asielzoekers en statushouders moet worden aangepakt, moet de oplossing daarvan altijd in lijn zijn met mensenrechten en voorkomen worden dat er dubbel wordt gestraft. Het kan niet zo zijn dat een statushouder met een reële vrees op ernstige schade naar het herkomstland wordt teruggestuurd bij het plegen van strafbare feiten. Dit is in strijd met het absolute beginsel van non-refoulement, zoals volgt uit artikel 3 van het EVRM en artikel 4 van het EU Handvest. Waar het gaat om overlast door bewoners van asielzoekerscentra moet in gedachte worden gehouden dat de ervaren overlast wordt veroorzaakt door een kleine minderheid van alle asielzoekers en statushouders⁶ en dat zij minder vaak verdacht worden van strafbare feiten dan vergelijkbare groepen Nederlanders.⁷ Deze mensen worden ook al volgens het strafrecht veroordeeld en worden dan feitelijk twee keer gestraft: strafrechtelijk en bestuursrechtelijk door de intrekking van hun verblijfsstatus. Daarbij komt dat als illegaal verblijf strafbaar wordt gesteld en betrokkene wegens vrees voor vervolging of ernstige schade niet terug kan, betrokkene nogmaals kan worden gestraft, maar dan voor illegaal verblijf. De werkgroep maakt zich wat dat betreft ernstige zorgen over de proportionaliteit van de intrekking van een verblijfsstatus, zeker als het gaat om kleine vergrijpen. Bovendien zouden maatregelen die zorgen voor meer illegaliteit leiden tot extra overlast. Ook leest de werkgroep plannen om intrekkingprocedures wegens openbare orde strenger te maken en te versnellen, terwijl zorgvuldigheid van dergelijke procedures, waarbij fundamentele mensenrechten in het geding zijn, voorop moet komen te staan.⁸ De werkgroep roept partijen dan ook op om dergelijke plannen niet te implementeren.

³ Zie bijvoorbeeld [stand van de uitvoering](#) van het COa uit 2024.

⁴ <https://www.vluchtelingenwerk.nl/nl/nieuws-en-kennis/onze-themas/asiel/wachttijden-asielprocedure>.

⁵ Zie bijvoorbeeld: [Wet invoering tweestatusstelsel](#). - Raad van State.

⁶ [Incidenten en misdrijven door bewoners van COA- en tgo-locaties 2017-2024](#) (WODC): In 2024 verbleven 106.065 unieke personen voor enige tijd op een COA- of tgo-locatie. Een klein deel van hen is in dat jaar betrokken geweest bij een agressie- of geweldsincident (11%) of verdacht van een misdrijf (3%).

⁷ [Asielzoekers en overlast, de feiten op een rij | Blogs | Adviesraad Migratie](#).

⁸ Zie bijvoorbeeld het [verkiezingsprogramma](#) van D66, p. 83 en het [verkiezingsprogramma](#) van CDA, p. 83.

De aanpak van overlastgevende asielzoekers en statushouders vereist inzet van veel ketenpartners, waaronder het COA, het OM, de politie, NIDOS, DT&V en gemeenten. De werkgroep roept de formerende partijen op om niet alleen te focussen op implementatie van plannen om overlastgevende asielzoekers en statushouders te straffen, maar in de plannen ook meer aandacht te besteden aan psychische hulp en begeleiding, het verbeteren van opvangomstandigheden en het creëren van integratie-mogelijkheden, zoals ook wordt aanbevolen door de ketenpartners. Ook moeten rapporten over overlastgevende asielzoekers en statushouders van het WODC, de Adviesraad Migratie, de Inspectie van Justitie en Veiligheid en andere experts goed worden betrokken bij de uitwerking van plannen over dit onderwerp.⁹

Asielopvang en COA-financiering

In de Miljoenennota 2025 staat een miljardenbezuiniging op de asielopvang. Het kabinet is van plan om de uitgaven in 2027 met 78 procent te verminderen. Het COA verwacht juist 20 procent meer plekken nodig te hebben.¹⁰ De werkgroep maakt zich zorgen over de gevolgen van deze bezuinigingen voor het aantal plekken en de kwaliteit van de asielopvang.

Mensen die in Nederland een asielaanvraag indienen, hebben recht op opvang. Dit staat in de Opvangrichtlijn van de Europese Unie, maar ook in de nieuwe Verordening Asiel- en Migratiebeheer dat onderdeel uitmaakt van het Europese Migratiepact: *"De lidstaten moeten (...) alle noodzakelijke maatregelen nemen, onder meer om personen in nood toegang tot internationale bescherming en adequate opvangvoorzieningen te bieden."*¹¹

De lidstaten moeten de benodigde financiële middelen ter beschikking stellen voor adequate opvangvoorzieningen.¹² Dit bestaat uit onderdak, medische zorg en een levensstandaard die in lijn is met de mensenrechten en de rechten van het kind.¹³ Hierbij moet rekening worden gehouden met specifieke opvangbehoeften, zoals die van slachtoffers van gendergerelateerd geweld en minderjarige kinderen.

De werkgroep begrijpt de wens van het kabinet om asielopvang kostenefficiënt in te richten, maar dit mag niet ten koste gaan van de kwaliteit van de asielopvang. Deze kwaliteit staat nu al onder druk, met name omdat de voorzieningen in de noodopvang ontoereikend zijn om de fysieke veiligheid, privacy en kinderrechten te waarborgen.¹⁴ De kosten van asielopvang kunnen wel degelijk worden verlaagd, bijvoorbeeld door meer reguliere opvanglocaties in te richten. Reguliere opvanglocaties, met een meer permanent karakter, zijn goedkoper dan noodopvanglocaties. Bovendien is de sociale en fysieke veiligheid in de reguliere opvang beter.¹⁵ De kwaliteit van de gezondheidszorg in de noodopvang is een stuk lager. Mensen die langdurig in de noodopvang verblijven, lopen het risico op gezondheidsschade.

⁹ [Rapport Vervolgonderzoek naar de aanpak van overlastgevende asielzoekers | Inspectie Justitie en Veiligheid.](#)

¹⁰ <https://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/asielministers-gaan-door-met-fors-bezuinigen>.

¹¹ Overweging 4 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401351

¹² Overweging 8.

¹³ https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401346, overweging 47.

¹⁴ Bijvoorbeeld <https://www.onderwijsinspectie.nl/actueel/nieuws/2025/07/29/nog-onvoldoende-verbeteringen-in-situatie-kinderen-in-noodopvang> en <https://kind-in-azc.nl/wp-content/uploads/2025/01/Quickscan-Noodsituatie-op-Noodlocaties.pdf>.

¹⁵ <https://kind-in-azc.nl/wp-content/uploads/2025/01/Quickscan-Noodsituatie-op-Noodlocaties.pdf>.

Wanneer zij een verblijfsvergunning krijgen, starten zij hun nieuwe leven met meer gezondheidsklachten dan toen zij Nederland binnenkwamen. Kinderen kunnen ontwikkelingsschade oplopen.¹⁶ Deze nadelige effecten kunnen voorkomen worden, door meer in te zetten op reguliere opvanglocaties.

In de afgelopen jaren was er een groot tekort aan deze opvangplekken. Om voldoende plekken te realiseren, werd de Spreidingswet ingevoerd. Een aantal partijen wil deze wet nu weer afschaffen. Hiermee zou een middel om meer goedkopere opvangplekken te realiseren verdwijnen. De werkgroep roept partijen op om in te zetten op reguliere opvanglocaties en hiervoor toereikende financiering beschikbaar te stellen.

AI/Algoritmische besluitvorming

De inzet van kunstmatige intelligentie en algoritmische besluitvorming heeft inmiddels ook haar intrede gedaan binnen het asiel- en migratierecht. Zowel op Europees als nationaal niveau, waaronder in Nederland, worden dergelijke systemen al toegepast en verder ontwikkeld.¹⁷ Deze technologieën kunnen kansen bieden voor een efficiëntere en kosteneffectieve uitvoering, maar brengen tegelijkertijd nieuwe risico's met zich mee voor de bescherming van fundamentele rechten. Deze risico's hebben voornamelijk betrekking op het recht op privacy en gegevensbescherming, het non-discriminatiebeginsel en de effectieve rechtsbescherming.¹⁸

In de verkiezingsprogramma's van politieke partijen ontbrak een duidelijke en samenhangende visie op de bescherming van fundamentele rechten bij het gebruik van kunstmatige intelligentie en algoritmen binnen het migratierecht. Ook in het Nationaal Implementatieplan Asiel- en Migratiepact en de formatie wordt hier geen of te weinig aandacht aan besteed.¹⁹ Gelet op het toenemende gebruik van deze technologieën en de vaak kwetsbare (rechts)positie van migranten die hieraan worden onderworpen, acht deze werkgroep dit onwenselijk.

De werkgroep roept partijen dan ook op om expliciet aandacht te besteden aan het gebruik van algoritmen en AI binnen het asiel- en migratierecht. Daarbij is een toekomstgerichte benadering essentieel. Dit betekent concreet dat reeds voor de formele inwerkingtreding van alle onderdelen van de AI-verordening aanvullende waarborgen moeten worden ontwikkeld voor het gebruik van AI in migratierechtelijke context, met name bij de implementatie van het Asiel- en Migratiepact.²⁰ Ook verdient het de aanbeveling om de samenwerking tussen autoriteiten die verantwoordelijk zijn voor de uitvoering en handhaving van de AI-verordening en de vreemdelingenketen goed en zorgvuldig vast te leggen. Ook het opstellen van aanvullende (nationale) richtsnoeren kan hieraan een waardevolle bijdrage leveren.

---

¹⁶ <https://doktersvandewereld.org/uploads/documents/Pharos-RK-DvdW-Uitzichtloos-in-de-opvang-dec2024.pdf?v=1734474375>.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld: D. Ozkul, *Automating Immigration and Asylum: The Uses of New Technologies in Migration and Asylum Governance in Europe*, Oxford: Refugee Studies Centre, University of Oxford, 2023.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld: Molnar, P. (2019) *Technology on the margins: AI and global migration management from a human rights perspective*. *Cambridge international law journal*. [Online] 8 (2), 305–330.

¹⁹ Ministerie van Asiel en Migratie, *Nationaal Implementatieplan Asiel- en Migratiepact (bijlage bij Kamerstukken II)*, 2024.

²⁰ https://research-portal.uu.nl/ws/files/268337860/2025_a_mr_01_artikel_jarik_ten_cate_en_evelien_brouwer.pdf.

Het credo moet zijn: *voorkomen is beter dan genezen*. Herstel achteraf is, mede vanwege het 'black-box'-karakter van kunstmatige intelligentie, buitengewoon complex. Daar komen nog de aanzienlijke kosten en juridische complicaties bij die gepaard gaan met rechtsherstel.

Conclusie

De werkgroep signaleert dat veel politieke partijen strenger asiel- en migratiebeleid willen implementeren en dat de naleving van mensenrechtelijke verplichtingen daar ondergeschikt aan wordt gesteld. Dat is zorgwekkend en het leidt ook niet tot oplossingen van de problemen. Het is belangrijk om bij de implementatie van plannen over overlastgevende asielzoekers niet alleen de nadruk te leggen op straffen, maar ook aandacht te hebben voor psychische hulp en begeleiding, het verbeteren van opvangomstandigheden en het creëren van integratiemogelijkheden. Hierbij moeten rapporten van ketenpartners en experts in de asiel- en migratierechtsketen, zoals het WODC en VNG, serieus betrokken worden. Verder signaleert de werkgroep dat partijen de asielopvang kostenefficiënt in willen richten. Daarbij is van groot belang dat de kwaliteit van de asielopvang wordt gewaarborgd en in lijn is met Europese regelgeving. De werkgroep roept partijen op om in te zetten op reguliere opvanglocaties en hiervoor toereikende financiering beschikbaar te stellen. Dat is vele malen goedkoper dan noodopvanglocaties en tegelijkertijd wordt daarmee de veiligheid en kwaliteit van de opvang verbeterd. Daarnaast valt het de werkgroep op dat partijen weinig aandacht hebben voor het gebruik van algoritmen en AI binnen het asiel- en migratierecht. Voor de formele inwerkingtreding van alle onderdelen van de AI-verordening is het van groot belang dat aanvullende waarborgen worden ontwikkeld voor het gebruik van AI in migratierechtelijke context, met name bij de implementatie van het Asiel- en Migratiepact.

De werkgroep roept het nieuw te vormen kabinet op om mensenrechten te waarborgen in de uitwerking en implementatie van nieuwe regelgeving op het gebied van asiel en migratie. Naleving van mensenrechten zorgt immers voor effectievere en efficiëntere oplossingen van problemen in de asiel- en migratierechtsketen.

Wij lichten bovenstaande graag verder toe en zijn beschikbaar voor het beantwoorden van vragen waar nodig en gewenst.

Met vriendelijke groet,

Kavita Hira
Voorzitter NJCM

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten
T.a.v. K. Hira
Sterrenwachtlaan 11
2311 GW Leiden

Kenmerk: 202500280

Den Haag, 25 november 2025

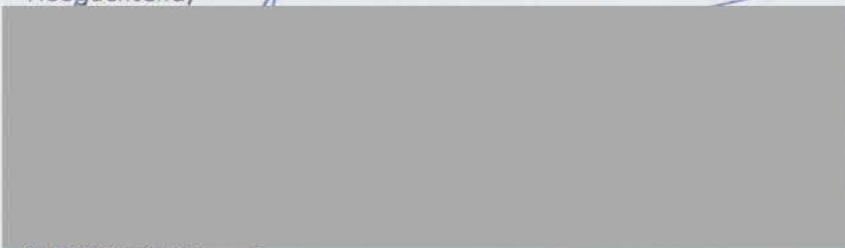
Geachte mevrouw Hira,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

202500201

W: www.energietransitiekernenergie.nl

M: info@energietransitiekernenergie.nl

T: 0111 5 1125 0604

Tweede Kamer der Staten-Generaal
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
T.a.v. de heer Sybrand Buma
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Betreft: Energiezekerheid als fundament voor het verdienvermogen van Nederland
Datum: 19 november 2025

Geachte heer Buma,

Namens Stichting Energietransitie & Kernenergie (SEK) willen wij graag een bijdrage leveren aan de formatiegesprekken over het toekomstige energie- en industriebeleid. De komende kabinetsperiode zal bepalend zijn voor het behoud van onze economische slagkracht en strategische autonomie.

Een robuust, betaalbaar en voorspelbaar energiesysteem is de noodzakelijke voorwaarde voor een sterk verdienvermogen. Dat geldt in het bijzonder voor de Nederlandse maak- en kennisindustrie: sectoren waarin onze internationale concurrentiepositie direct samenhangt met energiezekerheid, regelbaar vermogen en een consistent investeringsklimaat.

In 2050 zal de vraag naar elektriciteit zo'n 4 à 5 keer hoger zijn dan vandaag. Dit komt door noodzakelijke elektrificatie van de industriële energievraag, maar ook door een toenemende vraag naar elektriciteit in onze kantoren en huizen. We hebben in Europa afgesproken dat in 2050 de opwekking van elektriciteit broeikasgasneutraal moet zijn. Die elektriciteit moet bovendien betaalbaar zijn voor huishoudens en bedrijven. Tenslotte willen we als land en als Europa voor onze energiebehoefte - die meer en meer uit elektriciteit zal bestaan - zoveel mogelijk op eigen benen kunnen staan.

Om in deze opgaven te voorzien kunnen we niet zonder een elektriciteitsproductiemix die bestaat uit alle gangbare en duurzame middelen die ons ter beschikking staan. Maar dan wel in de meest efficiënte marktordening.

- Kernenergie levert een stabiele basislast. In 2050 zou zo'n 25% van de elektriciteitsopwekking uit kerncentrales moeten bestaan, ongeveer 13GWe. Hiervan zou een substantieel deel uit modulaire reactoren (SMR's, zie in bijgevoegde brief) kunnen bestaan, te plaatsen bij grote industriële complexen of steden.
- De hernieuwbare bronnen zon en wind leveren de bulk van de productie, voor zover zij beschikbaar zijn.

- Door de weersafhankelijkheid van hernieuwbare bronnen, moeten we kunnen fluctueren (“flexibiliteitsopties”). Opslag, gascentrales met CCS en mogelijk waterstofcentrales vangen de resterende schommelingen op. Naarmate er meer kerncentrales staan opgesteld zal het aandeel van deze flexibiliteitsopties lager kunnen zijn.

In onze visie is het van groot belang dat Nederland investeert in de ontwikkeling en toepassing van **nieuwe kerncentrales en met name Small Modular Reactors (SMR’s)** als nieuwe pijler onder het energiesysteem. Deze technologie biedt schone, regelbare en betaalbare energie en kan de industriële concurrentiekracht structureel versterken. Door nu te investeren in een nationaal SMR-programma, met een duidelijke roadmap en publiek-private samenwerking, kan Nederland een leidende positie innemen in Europa.

Er is daarbij een belangrijk onderscheid tussen **SMR’s op basis van bestaande technologie** en **Advanced Modular Reactors (AMR’s)**, die zich nog in de ontwikkelfase bevinden en essentiële technologieën zijn voor de lange(re)-termijn en de concurrentiekracht van Nederland.

De kern van onze boodschap is eenvoudig:

Structurele condities zijn belangrijker dan tijdelijke prikkels. Een stabiel en technologie-neutraal beleid is de beste garantie voor investeringen, innovatie en economische groei.

Wij hopen dat deze inbreng kan bijdragen aan de formatiebesprekingen over de inrichting van het energiebeleid en staan uiteraard tot uw beschikking voor nadere toelichting.

Met de meeste hoogachting,
Namens het bestuur van Stichting Energietransitie & Kernenergie (SEK),
Floriske Deutman
Hans Schoenmakers
André Versteegh
Tjardus van Citters
Jan van Cappelle

Bijlage: Brief aan de heer Peter Wennink, d.d. 19 november 2025

W: www.energietransitiekernenergie.nl
M: info@energietransitiekernenergie.nl
T: +31 (0) 6 1436 0604

Aan de heer Peter Wennink
Postbus 20701
2500 ES Den Haag

Betreft: Input voor 'rapport Wennink'
Datum: 19 november 2025

Geachte heer Wennink,

Met grote belangstelling volgen wij de totstandkoming van het door u te schrijven rapport-Wennink, dat richting zal geven aan de versterking van het Nederlandse verdienvermogen en investeringsklimaat. Namens Stichting Energietransitie & Kernenergie (SEK) bieden wij u hierbij enkele overwegingen en concrete voorstellen aan op het terrein van energie, één van de sleutelfactoren voor de weerbaarheid van onze economie.

Onze leidraad is eenvoudig: structurele condities zijn belangrijker dan tijdelijke prikkels. Een stabiel, voorspelbaar en concurrerend energiebeleid vormt de noodzakelijke basis voor duurzaam verdienvermogen. Investeer als overheid vooral in concrete Nederlandse projecten en initiatieven, zoals bijvoorbeeld Thorizon en Allseas. Bedrijven investeren pas wanneer zij kunnen rekenen op een consistent overheidskader waarin technologie-neutrale spelregels en een gelijk speelveld met het buitenland gewaarborgd zijn.

1. Structurele verbeteringen boven tijdelijke steun

De overheid kan het bedrijfsleven het best ondersteunen door structurele verbeteringen aan te brengen in plaats van voortdurende verbruikssubsidies. Tijdelijke subsidies kunnen nuttig zijn in een overgangsfase, maar zij bieden geen solide basis voor langjarige investeringen in infrastructuur, technologie en productiecapaciteit.

Een duurzaam investeringsklimaat vraagt om consistent beleid, minder volatiliteit in regelgeving en een duidelijk perspectief over meerdere kabinetsperiodes. Daarmee wordt herhaling van het zogeheten zwabberbeleid voorkomen en kunnen ondernemers, kennisinstellingen en investeerders bijdragen aan een toekomstbestendige economie.

2. Een robuuste, gediversifieerde energievoorziening

Voor een sterke Nederlandse economie is een betrouwbare, betaalbare en CO₂-arme energievoorziening essentieel. De energietransitie vraagt om structurele keuzes.

Diversificatie van technologieën en herkomstbronnen is daarbij cruciaal. Alleen een gevarieerd energiesysteem biedt voldoende veerkracht tegen externe schokken en internationale afhankelijkheden. Voor Nederland zijn drie primaire bronnen van strategisch belang: wind, zon en kernenergie, maar dan wel in de meest efficiënte marktordening:

- Kernenergie levert een stabiele basislast. In 2050 zou zo'n 25% van de elektriciteitsopwekking uit kerncentrales moeten bestaan, ongeveer 13GWe. Hiervan zou een substantieel deel uit modulaire reactoren (SMR's, zie hieronder) kunnen bestaan, te plaatsen bij grote industriële complexen of steden.
- De hernieuwbare bronnen zon en wind leveren de bulk van de productie, voor zover zij beschikbaar zijn.
- Door de weersafhankelijkheid van hernieuwbare bronnen, moeten we kunnen fluctueren ("flexibiliteitsopties"). Opslag, gascentrales met CCS en mogelijk waterstofcentrales vangen de resterende schommelingen op. Naarmate er meer kerncentrales staan opgesteld zal het aandeel van deze flexibiliteitsopties lager kunnen zijn.

3. Kernenergie als robuuste pijler van een modern energiesysteem

Kernenergie levert niet alleen CO₂-vrije stroom, maar ook regelbaar en continu vermogen. Daarmee vervult zij een unieke rol als basislastbron die de stabiliteit van het elektriciteitsnet ondersteunt - essentieel voor de continuïteit van onze hightechindustrie (zoals ASML en NXP) en voor de betrouwbaarheid van het energiesysteem als geheel. Zeker nu kolen- en gascentrales worden uitgefaseerd, is kernenergie onmisbaar voor systeemrobustheid.

Uit de recente TNO-studie over energiesysteemkosten blijkt bovendien dat een energiesysteem mét kernenergie structureel goedkoper is dan een systeem zonder, zeker bij toenemende industriële activiteit. Dit is direct relevant voor het versterken van het Nederlandse verdienvermogen - precies de inzet van uw rapport.

Nederland beschikt over een sterke kennis- en industriële basis:

- Kerncentrale Borssele, al decennia tot de best presterende ter wereld;
- COVRA, internationaal toonaangevend in veilige opslag van radioactief afval;
- PALLAS-reactor in Petten, wereldleider in medische isotopenproductie;
- URENCO, met Nederlandse staatsdeelname, marktleider in uraniumverrijking;
- THORIZON, innovatieve Nederlandse thorium-startup;
- Technische universiteiten Delft en Eindhoven, internationaal erkend op het gebied van kernsplijting en kernfusie.

Voorstel 1:

De behandeling van het wetsvoorstel inzake de bedrijfsduurverlenging van kerncentrale Borssele kan worden voortgezet zonder te wachten op een nieuw kabinet. Dit geeft investeerders en partners een duidelijk signaal dat Nederland kiest voor continuïteit en betrouwbaarheid.

4. Systeemefficiëntie en samenwerking tussen netbeheerders en energiebedrijven

De snelle groei van zon- en windproductie legt grote druk op de elektriciteitsinfrastructuur. Congestie en stijgende netkosten vormen een rem op economische activiteit. De oplossing ligt niet alleen in meer centralisatie, maar tevens in betere systeemintegratie en samenwerking tussen netbeheerders, energiebedrijven en industriële gebruikers.

Voorstel 2:

Stimuleer gezamenlijke investeringen in flexibiliteit en opslag, binnen een duidelijk kader van nationale systeemverantwoordelijkheid. De overheid kan richting geven door randvoorwaarden te stellen.

Een dergelijk model verlaagt de totale systeemkosten en beperkt de noodzaak voor extra netinvesteringen door TenneT. Daarmee ontstaat een robuuster en betaalbaarder systeem, dat de concurrentiepositie van Nederland versterkt.

5. Small Modular Reactors (SMR's) – katalysator voor innovatie en consistent beleid

Naast de bouw van grote kerncentrales verdient ook de ontwikkeling van Small Modular Reactors (SMR's) een duidelijke plaats in het Nederlandse energiebeleid.

SMR's zijn compacte reactoren die in fabriekshallen seriematig kunnen worden gebouwd, met aanzienlijk kortere bouw tijden en lagere kapitaalrisico's dan traditionele centrales. Ze zijn inzetbaar voor zowel elektriciteitsproductie als industriële warmte en waterstofproductie, kunnen goed dicht(er) bij grote verbruikers worden neergezet en sluiten daardoor goed aan bij de regionale energietransitie.

Voor de Nederlandse economie bieden SMR's grote industriële kansen: onze hightech maakindustrie, offshore-sector en ingenieursbureaus beschikken over precies de kennis en vaardigheden die nodig zijn voor ontwerp, productie en integratie van deze installaties.

Er is daarbij een belangrijk onderscheid tussen **SMR's op basis van bestaande technologie** en **Advanced Modular Reactors (AMR's)**, die zich nog in de ontwikkelfase bevinden en essentiële technologieën zijn voor de lange(re)-termijn en de concurrentiekracht van Nederland.

Twee concrete AMR projecten springen eruit:

- Allseas, dat met zijn offshorekennis een leidende rol kan vervullen bij de bouw van modulaire reactoren op zee;
- Thorizon, dat met zijn innovatieve gesmoltenzouttechnologie een deel van het huidige kernafval kan hergebruiken als brandstof - en zo bijdraagt aan duurzaamheid en verkleining van de eindberging.

Beide bedrijven illustreren hoe publiek-private samenwerking en technologische innovatie kunnen leiden tot nieuw verdienvermogen en strategische autonomie.

Een consistent beleidskader, inclusief een roadmap voor selectie, vergunningverlening en industriële uitrol, is nodig om private partijen te laten investeren.

Belangrijk is dat de overheid hierbij dezelfde aanjagende rol vervult als in de beginfase van Wind op Zee: door visie, coördinatie en zekerheid te bieden, werd daar een volwassen markt gecreëerd.

Op vergelijkbare wijze kan een helder overheidskader voor SMR's de aanlooprisico's verkleinen, innovatie versnellen en de Nederlandse industrie positioneren als Europese koploper in modulaire kerntechnologie.

Voorstel 3:

Ontwikkel een investeringsprogramma waarin overheid en bedrijfsleven gezamenlijk risico durven nemen in strategische technologieën. Zonder voldoende nationale investeringsbereidheid dreigt kennis en productie naar de VS of China te verschuiven - een trend die zich nu al aftekent.

Een nationaal SMR-programma, vergelijkbaar met de succesvolle aanpak van Wind op Zee, kan Nederland positioneren als Europese koploper in modulaire kerntechnologie. Daarbij hoort ook aandacht voor hoge-temperatuurtoepassingen, zoals waterstofproductie en proceswarmte.

6. Slotbeschouwing - momentum benutten

De mondiale energietransitie ontwikkelt zich razendsnel. Tijdens de World Nuclear Exhibition (WNE) in Parijs in 2025 was duidelijk zichtbaar hoeveel momentum en ondernemingslust er wereldwijd heerst in de nucleaire sector. Nederland kan dit momentum benutten door consistent beleid, investeringszekerheid en samenwerking tussen overheid, kennis en industrie.

Wij hopen dat deze voorstellen bijdragen aan de energieparagraaf van uw rapport en staan uiteraard graag tot uw beschikking voor nadere toelichting.

Met vriendelijke groet en hoogachting,

Namens het bestuur van de Stichting Energietransitie & Kernenergie (SEK),

Floriske Deutman

Hans Schoenmakers

André Versteegh

Tjardus van Citters

Jan van Cappelle

24-11-25

R BRIEF AANGETEKEND NL
NL Frankering betaald €11,8
47 gr.

D
PostNL

214417

20-11-2025 14:02

NL

3SRPKS199722343

Tweede Kamer der Staten-Generaal
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
t.a.v. de heer Sybrand Buma

Postbus 20018

2500 EA Den Haag

Uitreiken aan: <naam onbekend>
POSTBUS 20018
2500EA 'S-GRAVENHAGE

3SRPKS199722343 (2500EA 20018)

3045 BC 11

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Energietransitie & Kernenergie
T.a.v. het bestuur
Linnaeushof 11
3045 BC ROTTERDAM

Kenmerk: 202500282

Den Haag, 25 november 2025

Geachte heer/mevrouw,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

202500203

**MARITIME &
OFFSHORE NL**
DUTCH INNOVATION AT SEA

De Tweede Kamer

t.a.v. Bureau Wordvoering
Kabinetsformatie
Postbus 20018, 2500 EA Den Haag

Onderwerp: Input Regeerakkoord

Geachte heer van Haersma Buma,

Namens Maritime & Offshore NL, dé brancheorganisatie voor de maritieme- en offshore maakindustrie, wil ik graag van de gelegenheid gebruik maken om suggesties aan te leveren voor het aanstaande Regeerakkoord. Wij stellen ons alvast graag voor:

Wij vertegenwoordigen
850 bedrijven,
waarvan 85% mkb.

Circa
150.000 banen.

Circa 7%
bijdrage aan
BBP.

Gezamenlijke omzet
van ongeveer
40 miljard euro.

Hiervan wordt 55%
in het buitenland
verdiend.

De maritieme en offshore maakindustrie levert de technologie en de kennis die nodig zijn voor defensie, energieopwekking, droge voeten en duurzaam transport over water. Tegelijkertijd staat de sector onder druk door internationale concurrentie en een verslechterend vestigingsklimaat. Ook dreigt een tekort aan scheepsbouwcapaciteit, mede voor defensie. Investeren in onze sector betekent investeren in (de toekomst van) Nederland.

Voor onze sector liggen mooie uitdagingen waarin de sector vaak zelf het voortouw neemt. Maar op sommige terreinen is een strategische samenwerking met de overheid broodnodig. Eerder heeft de overheid zich gecommitteerd aan deze samenwerking via de kabinetsbrede Sectoragenda Maritieme Maakindustrie (SAMMI), waarin een integraal beleid van vijf betrokken ministeries is vormgegeven dat bijdraagt aan onze nationale vitale belangen, grote maatschappelijke uitdagingen en de toekomst van onze sector.

De uitvoering van SAMMI is nog maar net gestart. Het is dan ook zaak dat het toekomstig kabinet blijft vasthouden aan het eerder afgegeven commitment voor SAMMI en een actieve en voorspelbare industriepolitiek nastreeft. Onderstaand licht ik graag nog vijf belangrijke sleutelthema's toe die belangrijk zijn voor onze sector, inclusief concrete tekstsuggesties die kunnen landen in het regeerakkoord.

Ik hoop dat deze bijdragen een plaats vinden in uw Regeerakkoord. Uiteraard licht ik de inhoud graag nader aan u toe.

Hoogachtend,

Jeroen de Graaf

Algemeen directeur Maritime & Offshore NL
Branchevereniging voor de maritieme en offshore maakindustrie

Onze leden

**MARITIME &
OFFSHORE NL**
DUTCH INNOVATION AT SEA

Het Nederlandse concurrentievermogen

De Nederlandse maritieme en offshore maakindustrie is van strategisch belang, maar staat onder druk door een verslechterend vestigingsklimaat en toenemende internationale concurrentie. Ons land daalt op concurrentieranglijsten door hoge energiekosten, trage vergunningprocedures en regel- en ruimtedruk. Ook binnen Europa ontstaat een ongelijk speelveld, bijvoorbeeld bij regelgeving rond bemanningsverplichtingen. Zonder actief industriebeleid verliezen we banen, innovatie en economische weerbaarheid.

Tekstsuggestie voor in het Regeerakkoord

Door ruimte voor bedrijvigheid te behouden, infrastructuur te versterken, nationale koppen op EU-regels te vermijden en regeldruk echt merkbaar te verlagen, geven we industrie de ruimte om te investeren, te innoveren en internationaal te concurreren.

Aanbestedingen

De Rijksrederij heeft een forse vervangingsopgave voor haar vloot. Dit biedt kansen voor de Nederlandse maakindustrie. Te vaak draait aanbesteding echter om de laagste prijs, zonder oog voor duurzaamheid, leveringszekerheid of maakcapaciteit in Nederland.

Tekstsuggestie voor in het Regeerakkoord

Door het aanbestedingsbeleid van de Rijksrederij toekomstgericht en gebalanceerd in te richten - met voorspelbare financiering, slimme standaarden en nauwe marktbetrokkenheid - versterken we zowel de overheidsvloot als de Nederlandse maritieme maakindustrie.

**MARITIME &
OFFSHORE NL**
DUTCH INNOVATION AT SEA

Het Nederlandse concurrentievermogen

De Nederlandse maritieme en offshore maakindustrie is van strategisch belang, maar staat onder druk door een verslechterend vestigingsklimaat en toenemende internationale concurrentie. Ons land daalt op concurrentieranglijsten door hoge energiekosten, trage vergunningprocedures en regel- en ruimtedruk. Ook binnen Europa ontstaat een ongelijk speelveld, bijvoorbeeld bij regelgeving rond bemanningsverplichtingen. Zonder actief industriebeleid verliezen we banen, innovatie en economische weerbaarheid.

Tekstsuggestie voor in het Regeerakkoord

Door ruimte voor bedrijvigheid te behouden, infrastructuur te versterken, nationale koppen op EU-regels te vermijden en regeldruk echt merkbaar te verlagen, geven we industrie de ruimte om te investeren, te innoveren en internationaal te concurreren.

Aanbestedingen

De Rijksrederij heeft een forse vervangingsopgave voor haar vloot. Dit biedt kansen voor de Nederlandse maakindustrie. Te vaak draait aanbesteding echter om de laagste prijs, zonder oog voor duurzaamheid, leveringszekerheid of maakcapaciteit in Nederland.

Tekstsuggestie voor in het Regeerakkoord

Door het aanbestedingsbeleid van de Rijksrederij toekomstgericht en gebalanceerd in te richten - met voorspelbare financiering, slimme standaarden en nauwe marktbetrokkenheid - versterken we zowel de overheidsvloot als de Nederlandse maritieme maakindustrie.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Maritime & Offshore NL
T.a.v. de heer J. de Graaf
Postbus 23541
3001 KM ROTTERDAM

Kenmerk: 202500284

Den Haag, 25 november 2025

Geachte heer De Graaf,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hooqachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

202500 2015

Een gezond binnenklimaat is de basis voor een gezonde economie

Binnenklimaat Nederland (BKN) vertegenwoordigt circa 60 fabrikanten, leveranciers en dienstverleners uit de Nederlandse maakindustrie die zich richten op innovatieve binnenklimaattechnologie. Onze sector is internationaal toonaangevend en vervult een koplopersrol binnen Europa op het gebied van gezonde, duurzame en slimme gebouwen. Door voortdurende innovatie in ventilatie, luchtkwaliteit, sturing en monitoring levert de Nederlandse maakindustrie een essentiële bijdrage aan zowel de verduurzaming van de gebouwde omgeving als de versterking van onze economische concurrentiekracht.

Een gezond binnenklimaat krijgt op dit moment, zowel in de maatschappij als specifiek in de politiek, te weinig aandacht. Dit terwijl in de meeste gebouwen het binnenklimaat niet op orde is, met grote gevolgen van dien. Uit berekeningen van TNO blijkt dat de ziektelast van een ongezond binnenmilieu in Nederland oploopt tot €7,8 miljard per jaar. Het World Green Building Council laat zien dat bedrijven die investeren in goede ventilatie, daglicht en temperatuurregulatie tot 11% productiever zijn, en dat werknemers in zulke bedrijfsgebouwen tot 23% beter presteren op cognitieve taken. In onze economie, die sterk afhankelijk is van het leveren van diensten en kennis, valt er veel winst te behalen voor ons verdienvermogen als het creëren van een gezond binnenklimaat meer aandacht en urgentie krijgt, o.a. door een hogere productiviteit van werknemers.

Maar niet alleen het binnenklimaat van werkplekken is onvoldoende. In de meeste woningen is het binnenklimaat ook niet op orde. Eén op de vijf huizen heeft last van vocht- en schimmelproblematiek. Dat heeft grote gevolgen voor de slaapkwaliteit en vergroot het risico op ziekte als astma, COPD en chronische bronchitis. Ons land heeft op dit moment met steeds hoger wordende zorgkosten te maken. Deze kosten zullen in de nabije toekomst alleen maar groter worden als er niet meer aandacht komt voor en geïnvesteerd wordt in een gezond binnenklimaat. Voor een effectieve aanpak moet een gezond binnenklimaat onderdeel worden van het preventiebeleid.

Zelfs in onze scholen, waar we de volgende generaties klaarstomen voor ons land, is het binnenklimaat niet op orde. Hier heeft dat niet alleen impact op de gezondheid, maar ook op goede leer- en werkprestaties. Voor de onderwijshuisvesting in het bijzonder is aan het licht gekomen dat veel schoolgebouwen al lange tijd (sterk) verouderd zijn, met een ondermaats binnenklimaat als volgt.

Gelet op het bovenstaande wil BKN graag gebruikmaken van de gelegenheid om enkele aandachtspunten mee te geven voor de totstandkoming van het toekomstige regeerakkoord:

1. **Structurele stimulering van ventilatie:** Zorg dat ventilatie blijvend wordt gestimuleerd door het budget van de Investeringsubsidie duurzame energie en energiebesparing (ISDE) te verhogen en deze regeling ook in de toekomst beschikbaar te houden voor ventilatietoepassingen.
2. **Behoud van bouwkwiteit:** Wees terughoudend met het versoepelen van bouwregelgeving en kwaliteitseisen binnen het STOER-traject. Hoewel dergelijke maatregelen op korte termijn kunnen bijdragen aan lagere bouwkosten, leiden zij op de langere termijn tot hogere zorgkosten en een verminderde volksgezondheid.

3. **Verbetering van schoolgebouwen:** Stel gerichte financiële middelen beschikbaar om het binnenklimaat van (verouderde) schoolgebouwen te verbeteren, zodat een gezonde leeromgeving voor alle leerlingen gewaarborgd blijft.
4. **Versterk pandemische paraatheid door structurele aandacht voor ventilatie en luchtkwaliteit:** Neem ventilatie op als essentieel onderdeel van het Nationaal Programma Pandemische Paraatheid en maak monitoring van binnenluchtkwaliteit verplicht in publieke gebouwen zoals scholen, zorginstellingen en kantoren. Een gezonde luchtcirculatie vermindert de verspreiding van infectieziekten en beschermt daarmee zowel de volksgezondheid, als de continuïteit van het onderwijs en de economie.

Tekstvoorstel Regeerakkoord:

- Om een gezond binnenklimaat in woningen, scholen en op werkplekken te bevorderen, wordt ventilatie structureel verankerd en gestimuleerd binnen de ISDE-regeling.
- De kwaliteit van het binnenklimaat mag niet ondergeschikt worden aan de bouwopgave. Kwaliteitseisen die in het kader van het STOER-traject zijn voorgesteld, worden daarom niet versoepeld.

Met vriendelijke groet,

Remi Hompe
Directeur Binnenklimaat Nederland

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Binnenklimaat Nederland
T.a.v. de heer R. Hompe
Lange Kleiweg 14
2288 GK RIJSWIJK

Kenmerk: 202500286

Den Haag, 25 november 2025

Geachte heer Hompe,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

20250284

gemeente
BORSELE

Tweede Kamer der Staten Generaal
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
t.a.v. de heer S. van Haersma Buma, informateur
t.a.v. de heer R. Jetten, fractievoorzitter D66
t.a.v. de heer H. Bontenbal, fractievoorzitter CDA
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Uw kenmerk :
Uw brief van :
Behandeld door :
Doorkiesnummer :

Zaaknummer : Z23.031513
Documentnumme : D25.681665
Bijlagen :
Heinkenszand, 20 november 2025

Onderwerp: nieuwbouw kerncentrales

20 NOV. 2025

Geachte informateur Van Haersma Buma,
Geachte fractievoorzitters Bontenbal en Jetten,

In 2022 kondigde het Rijk het voornemen aan om twee nieuwe kerncentrales te bouwen, met Borssele als voorkeurslocatie. Inmiddels worden ook alternatieve locaties onderzocht, in de Eemshaven, op de Maasvlakte, in het Sloegebied en nabij Terneuzen.

Wij verzoeken u namens het gemeentebestuur om op korte termijn een definitief besluit te nemen over de locatiekeuze. Een tijdige beslissing is noodzakelijk om de ruimtelijke, bestuurlijke en maatschappelijke voorbereidingen zorgvuldig te kunnen uitvoeren en om het vertrouwen in de overheid te behouden.

In Borsele hebben wij de afgelopen periode niet stilgestaan. In nauwe samenwerking met inwoners, maatschappelijke partners en deskundigen zijn de Borselse Voorwaarden geactualiseerd. Ruim honderd inwoners hebben hier opnieuw aan bijgedragen. De herziene versie wordt in januari 2026 ter besluitvorming aan de gemeenteraad voorgelegd. Met dit proces laten wij zien dat de regio bereid is verantwoordelijkheid te nemen en constructief bij te dragen aan de nationale energietransitie.

Tegelijkertijd merken wij dat de aanhoudende onzekerheid steeds zwaarder gaat wegen. De aankondiging in 2022 heeft zorgen en verwachtingen gecreëerd, maar het uitblijven van beslissingen maakt het voor ons als lokaal bestuur steeds moeilijker deze zorgen en verwachtingen te managen. We zien dat het geduld onder inwoners en volksvertegenwoordigers onder druk komt te staan. Wij vinden het belangrijk dit open en tijdig onder uw aandacht te brengen.

Wij begrijpen en ondersteunen de noodzaak van een 380 kV-verbinding naar Zeeuws-Vlaanderen, gezien de nationale energieopgave. Tegelijkertijd wijzen onze inwoners en gemeenteraad op de aanzienlijke impact die bovengrondse tracés hebben op de leefkwaliteit en het landschap. TenneT doet op dit moment onderzoek naar (ondergrondse) alternatieven, echter er wordt nog weinig medewerking gevoeld om écht te kijken naar ondergrondse oplossingen.

Lokaal en regionaal draagvlak is in hoge mate gebaat bij een zorgvuldige afweging waarin leefkwaliteit en omgevingsimpact volwaardig worden meegewogen naast technische en financiële overwegingen.

Wij blijven uiteraard bereid om in constructieve samenwerking met het Rijk verder te werken aan een koers die recht doet aan de nationale opgave én aan de positie van onze inwoners. Tegelijkertijd benadrukken wij dat voortgang in het besluitvormingsproces cruciaal is om het maatschappelijk vertrouwen vast te houden.

Hoogachtend,
burgemeester en wethouders van Borsele,

de secretaris,

G.M. Dijksterhuis
de burgemeester

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Gemeente Borsele
T.a.v. de heren J.M. Jansen en
G.M. Dijksterhuis
Postbus 1
4450 AA HEINKENZAND

Kenmerk: 202500288

Den Haag, 25 november 2025

Geachte heren Jansen en Dijksterhuis,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hooqachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

202500291

Versterk Nederlands innovatie- en energiebeleid met Zon op Zee

Geachte heer Buma,

Namens de innovatieve bedrijven¹ die werken aan de ontwikkeling van zonne-energie op zee, vragen wij de formerende partijen om aandacht voor een belangrijke kans in zowel de energietransitie als het Nederlandse innovatielandschap.

Nederland loopt momenteel voorop bij de integratie van zonne-energie tussen windmolens op zee. Juist in onze drukke Noordzee is behoefte aan **slim meervoudig ruimtegebruik**, waardoor meer ruimte overblijft voor bijvoorbeeld natuur, scheepvaart en visserij. Door windenergie aan te vullen met zonne-energie wordt bovendien **publiek gefinancierde netinfrastructuur efficiënter benut** en profiteert de industrie van een **gebalanceerd opwekprofiel**. Drie succesvolle tenders bewijzen bovenal dat de markt kansen ziet in de veelbelovende toekomst van zon op zee².

Vandaag zien wij echter dat de omstandigheden veranderen. De offshore renewable markt ondervindt tegenwind: geopolitieke spanningen, achterblijvende energievraag en onzekerheid over windtenders remmen ook de ontwikkeling van zon op zee. Daarbovenop liet het vorige kabinet de ambitie van **3 GW zon op zee in 2030** los—een signaal dat de markt heeft afgezwakt en investeringsbeslissingen vertraagt. Hierdoor dreigt Nederland, na een jarenlange voorsprong, zijn **strategische positie kwijt te raken** op het moment dat andere landen (China, Taiwan) juist versnellen.

Om het tij te keren is het essentieel dat het nieuwe kabinet haar regierol pakt. Duidelijke beleidsambities, overbruggende financiële dekking en een betrouwbaar tenderbeleid zijn nodig om innovatieve Nederlandse bedrijven de ruimte te geven om te blijven investeren en opschalen. Net zoals de overheid in 2013 via het Energieakkoord leiderschap toonde en wind op zee de steun kreeg die nodig was om op te schalen en kosten te verlagen, pleiten wij nu voor een vergelijkbare aanpak voor zon op zee.

Wij roepen de formerende partijen via u als formateur op om pro-actief regie te voeren. Zon op zee kan – met duidelijke overheidssturing – een sleutelrol spelen bij het halen van de duurzaamheidsdoelen en het vergroten van de energie-onafhankelijkheid van Nederland. Een helder beleids- en tenderpad geeft de bedrijven die deze technologie ontwikkelen het noodzakelijke perspectief om te blijven investeren, op te schalen en internationaal te blijven concurreren. Hierover gaan we vanzelfsprekend graag met u of de formerende partijen in gesprek.

Met vriendelijke groet,

Wiep Folkerts

Namens Platform Offshore Solar (POS)

Oceans of Energy – SolarDuck – Bluewater Energy Services – TNO – DMEC

¹ Het POS, opgericht op 1 januari 2023, bestaat uit Nederlandse bedrijven en kennispartners die samen de ambitie hebben om de ontwikkeling en uitrol van zonne-energie op zee te bevorderen.

² HKN met CrossWind, HKW met RWE en IJmuiden Ver met Zeevonk.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Platform Offshore Solar
T.a.v. de heer W. Folkerts
High Tech Campus 21
5656 AE EINDHOVEN

Kenmerk: 202500292

Den Haag, 25 november 2025

Geachte heer Folkerts,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hooqachtend,

Sybrand Buma
Informateur

202500293

Aan de informateur
mr. S. van Haersma Buma
p/a Tweede Kamer der Staten-Generaal
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Postbus 16001
3500 DA Utrecht

Bezoekadres:
Kleinesingel 1-3
3572 CG Utrecht

030 888 38 88
info@mensenrechten.nl
www.mensenrechten.nl

Onderwerp	Uw brief van	Datum
Oproep aan de informateur en formerende partijen – Versterk de rechtsstaat en bescherm mensenrechten	- Uw kenmerk -	21 november 2025 Ons kenmerk 2025/082/VZ/BO

Geachte informateur Buma,

U heeft de belangrijk taak gekregen om een nieuw kabinet vorm te geven. Het College voor de Rechten van de Mens verwacht dat een nieuw kabinet werkt aan versteviging van de democratische rechtsstaat, bescherming van mensenrechten en vooruitgang op prangende mensenrechtelijke problemen zoals armoede, gebrek aan huisvesting en discriminatie.

Nederland is geen eiland en maakt deel uit van een wereld waarin antidemocratische krachten sterker worden. Het is daarom van groot belang dat een nieuw kabinet de democratische rechtsstaat versterkt en het vertrouwen van de burger in de overheid herstelt. Dat vraagt om een overheid die iedereen gelijkwaardig behandelt, vrijheidsrechten respecteert en tegenspraak aanvaardt; een overheid die de bestaanszekerheid waarborgt, waaronder het recht op huisvesting.

Investerings in onder andere veiligheid zijn van groot belang voor de verdediging van onze vrijheid. Tegelijkertijd is het essentieel dat het nieuwe kabinet zorg blijft dragen voor de waarborging van alle grondrechten, inclusief sociale grondrechten. Deze rechten vormen immers het fundament van een gezond functionerende en veerkrachtige democratische samenleving.

Hieronder geeft het College voor de Rechten van de Mens u graag enkele belangrijke aandachtspunten mee om dit te realiseren.

Zorg dat iedereen mee kan doen aan de samenleving

De Staatscommissie rechtsstaat stelde vast dat een groeiende groep mensen in kwetsbare omstandigheden niet langer rekent op de overheid. Een nieuw kabinet moet deze groep mensen weer aan boord halen, onder meer door hun bestaanszekerheid te waarborgen. Als niet in de basisbehoeften van mensen is voorzien, wordt hun vermogen om deel te nemen aan de samenleving en hun grondrechten uit te oefenen, ondermijnd. Dit tast de fundamenten van de democratische rechtsstaat aan. Het sociale minimum verhogen, zoals aanbevolen door de Commissie sociaal minimum, is hiervoor een noodzakelijke eerste stap. Stel daarnaast landelijke normen op om ongelijkheid tussen gemeenten in armoedebeleid tegen te gaan en maak werk van de vereenvoudiging van regelingen voor bestaanszekerheid. Zorg voor meer betaalbare woningen, vooral in de sociale huursector en geef alle dak- en thuisloze mensen, ook die in een auto of bij vrienden op de bank slapen, voorrang bij woningtoewijzing. Zo wordt het recht op huisvesting weer een realiteit.

Ook mensen die asiel zoeken hebben recht op menswaardige opvang. Mensen met een asielstatus hebben recht op een eigen plek zodat ook zij volwaardig mee kunnen doen aan de samenleving. Het College dringt daarom aan op maatregelen die noodzakelijk zijn om dit te realiseren: behoud de spreidingswet, zorg voor stabiele financiering van opvangplekken en behoud de mogelijkheid om voorrang te verlenen aan mensen met een asielstatus bij de toewijzing van sociale huurwoningen. Neem geen extra maatregelen bij de implementatie van het Asiel- en migratiepact waardoor de al hoge druk op uitvoeringsinstanties toeneemt en mensenrechten verder in het geding komen.

Garandeer non-discriminatie en gelijke kansen voor iedereen

Discriminatie is een hardnekkig probleem in de samenleving. Op de arbeidsmarkt nemen veelvoorkomende vormen van discriminatie, zoals op grond van zwangerschaps- of migratieachtergrond niet of nauwelijks af. Dit vraagt om inzichtelijke werving en selectieprocedures en een voortvarende implementatie van de Richtlijn gelijke beloning mannen en vrouwen. Ook de overheid is niet immuun voor discriminatierisico's. De affaires bij de Belastingdienst, Dienst Toeslagen en DUO laten zien dat de overheid zich jarenlang onvoldoende bewust is geweest van de gevaren voor discriminatie door het gebruik van risicomodellen. Het College verwacht van een nieuwe regering effectief beleid en betekenisvolle stappen tegen deze vormen van discriminatie. (Kader)wetgeving en bindend toezicht zijn nodig om discriminatie bij het gebruik van risicoprofilering echt te voorkomen. Ook het toenemend gebruik van AI vraagt om meer waarborgen tegen discriminatie en andere bedreigingen voor mensenrechten.

Dit vraagt om toezichthouders met voldoende slagkracht bij omzetting van de EU AI-verordening. Burgers hebben recht op een toegankelijke procedure om discriminatie door de overheid te laten onderzoeken. Het College dringt erop aan eenzijdig overheidshandelen op afzienbare termijn onder de werking van de gelijkebehandelingswetgeving te brengen.

Versterk de rechtsbescherming

Het EVRM heeft ons veel gebracht: van bronbescherming van journalisten en de erkenning van LHBT-rechten tot de invoering van onafhankelijke bestuursrechtspraak en bescherming tegen huiselijk geweld. Het is van groot belang dat Nederland juist nu het functioneren van internationale verdragen en toezicht blijft steunen, met woorden, daden en financiële middelen. Dit geldt ook voor het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.

Discussie over internationale normen en toezicht kan nuttig zijn, maar dient op basis van de juiste feiten te worden gevoerd. De stelling dat het Hof door een te ruime uitleg van het verdrag te vergaande bescherming biedt aan migranten en asielzoekers,^[1] is tendentius. Zo ging de afgelopen tien jaar slechts 2% van de ingediende zaken bij het Hof over migratie en heeft het Hof meer dan 90% van deze zaken afgewezen.^[2]

Benoem een Minister voor Rechtsbescherming

In het licht van bovenstaande punten pleit het College voor het herstel van de positie van een Minister voor Rechtsbescherming, in plaats van een staatssecretaris zoals in de vorige regering het geval was. Het nieuwe kabinet kan zo met grote ambitie werken aan vraagstukken zoals asielopvang, migratie, wonen en veiligheid, met inachtneming van de noodzakelijke checks and balances en met oog voor het belang van een effectieve rechtsbescherming en een sterke rechtsstaat.

Het College is desgewenst graag bereid een verdere toelichting te geven.

Met vriendelijke groet,

Rick Lawson
Voorzitter

^[1] Zie bijvoorbeeld de [open brief](#) van negen regeringsleiders van 22 mei 2025. Nederland zegt 'de intentie achter deze brief te steunen, in zoverre deze betrekking heeft tot de noodzaak voor de verdere aanscherping van het asiel- en migratiebeleid.' *Geannoteerde agenda van de formele JBZ-Raad, 13-14 oktober 2025.*

^[2] Raad van Europa, Directorate General human rights and rule of law, October 2025,

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

College voor de Rechten van de Mens
T.a.v. de heer R. Lawson
Postbus 16001
3500 DA UTRECHT

Kenmerk: 202500294

Den Haag, 25 november 2025

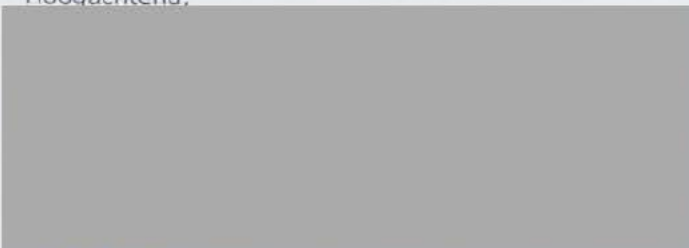
Geachte heer Lawson,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hooqachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

202500295

De Tweede Kamer
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Utrecht, 19 november 2025

Ref.nr: 029.2025/RJAR-as

Betreft: Op weg naar een nieuw kabinet met een minister voor Armoede & schulden

Geachte heer Buma, geachte heer Jetten, geachte heer Bontenbal,

Wie zelf een goed inkomen en een stabiele levenssituatie heeft, kan het zich soms niet voorstellen. Maar ons land kent honderdduizenden inwoners bij wie het niet lukt inkomsten te laten rijmen met hun uitgaven. Wij, de financiële hulpverleners, zien deze mensen elke dag bij ons in de spreekkamer.

Ze vertellen ons over hun schulden. Vaak zijn het 'overlevingsschulden': betaalachterstanden omdat levensmiddelen meer prioriteit hadden dan de vaste lasten. Ze vertellen ons over hun stress, en dat ze bijvoorbeeld de verwarming uitlaten omdat anders de energierekening onbetaalbaar wordt.

Bied duurzaam perspectief

We spreken ook dagelijks schuldeisers. Bij hen merken we bereidheid om de nadruk te leggen op een structurele oplossing in plaats van 'de laatste euro uit de zak kloppen'. Van ons vragen ze dat we hulpvragers goede begeleiding bieden om herhaling te voorkomen. Op hun beurt sluiten zij zich dan van harte aan bij onze inzet op 'duurzaam perspectief bieden'.

U krijgt deze brief omdat u de sleutel in handen heeft om deze inzet de komende vier jaar te verankeren in landelijk beleid. Dit is wat we u vragen:

1. Benoem een minister voor Armoede & Schulden

Een op de tien huishoudens heeft problematische schulden, bijna de helft van alle huishoudens is financieel kwetsbaar. Verdere stijging van dit aantal dreigt wanneer de aandacht hiervoor verdeeld blijft. Gefocust en integraal beleid kan verdere stijging voorkomen. Geef 1 minister verantwoordelijkheid én doorzettingsmacht voor bestaanszekerheid, minnelijke schuldhulp, Wsnp en beschermingsbewind.

2. Geef de sector zekerheid en gun hulpvragers een integrale aanpak

Schulden kosten de samenleving 8,5 miljard per jaar, blijkt uit het breed omarmde IBO-rapport over de schuldenketen. Daarom zijn de meeste adviezen uit dit rapport overgenomen in het Nationaal Programma Armoede en Schulden (NPAS).

Maar de structurele financiering die hieraan gekoppeld werd, sneuvelde helaas in 2025. We pleiten ervoor dat u dit herstelt, zodat we samen met u de ambities uit het IBO-rapport kunnen realiseren.

De hoge kosten van schulden voor de samenleving zullen sterk dalen wanneer u de samenwerking tussen de zorg en de financiële hulpverlening versterkt. De vraag naar zorg daalt, werknemers gaan beter presteren en maatschappelijke gevolgschade wordt voorkomen.

3. Versterk de relatie tussen bewindvoerders en schuldhulpverleners

Ontwikkel een integrale visie op bewind als onderdeel van financiële hulpverlening. Maak bewind kosteloos voor hulpvragers. Werk aan deskundigheid en betrouwbaarheid, door goed toezicht en transparantie wanneer het niet goed gaat.

4. Vergroot het bereik en ontwikkel Vroegsignalering verder

Mensen hebben gemiddeld ruim 8 jaar financiële zorgen voor ze hulp vragen. Vroegsignalering zorgt dat we in een veel eerder stadium contact kunnen leggen om hulp aan te bieden. Het bereik van de hulpverlening zal spectaculair verbeteren wanneer u structureel in Vroegsignalering investeert.

5. Stel financiële hulpverleners in staat alle vernieuwingen in ons werk te implementeren

Er is veel veranderd in de financiële hulpverlening. We hebben met steun van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid projecten opgezet om de branche te ondersteunen en het werk effectiever uit te voeren. We merken wel dat de uitvoering onder druk staat. Creëer continuïteit in beleid. Dat is goed voor hulpverlener, schuldeisers en hulpvragers.

Wat ons betreft meten we het niveau van beschaving van ons land af aan de manier waarop we omgaan met mensen die (financieel) in de knel zitten. Een fatsoenlijk land, het kan wél. Toch?

We wensen u wijsheid toe bij het vervolg van uw besprekingen.

Met vriendelijke groeten,
namens het bestuur van de NVVK,

Renate Richters
voorzitter

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

NVVK
T.a.v. mevrouw R. Richters
Koningin Wilhelminalaan 5
3527 LA UTRECHT

Kenmerk: 202500296

Den Haag, 25 november 2025

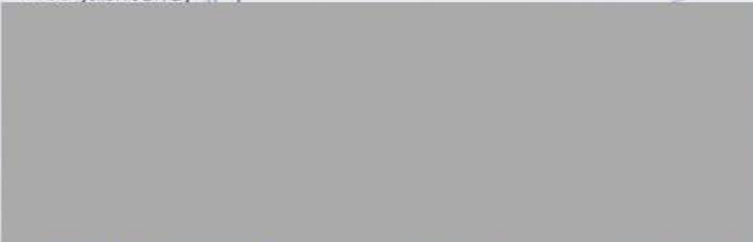
Geachte mevrouw Richters,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
T.a.v. de heer mr. S. van Haersma Buma, informateur
Postbus 20018
2500 EA 's-Gravenhage

Louis Pasteurlaan 6, 2219 EE Zoetermeer
Postbus 447, 2200 AK Zoetermeer

+ 31 85 003 6400

info@glastuinbouwnederland.nl
glastuinbouwnederland.nl

Bank
NL 12 RABO 010 86 64 775
NL 71 RABO 011 68 71 555

Datum : 20 november 2025
Onderwerp : Inbreng glastuinbouw kabinetsformatie 2025
Contact : [REDACTED]

Kvk 27294015
BTW 8172.64.4328.01

Geachte heer Van Haersma Buma,

Dagelijks gezonde groenten en fruit en prachtige bloemen en planten: de glastuinbouw levert een onmisbare bijdrage aan voedselzekerheid, biodiversiteit en de volksgezondheid. Met productie, onderzoek en innovatie in onze kassen versterkt de sector het concurrentievermogen van Nederland. De sector is daarmee een pijler in brede welvaart en groene groei van ons land. Met energie en arbeid als grootste uitdaging is stimulerend beleid op deze thema's komende jaren essentieel om wereldwijd koploper te blijven.

Arbeid: geautomatiseerd in 2050 en mensgericht

Vrijwel geautomatiseerd groenten, fruit, bloemen en planten telen. Dat is onze ambitie voor 2050. Robotisering, digitalisering en kunstmatige intelligentie (KI) maken handmatig werk in kassen - van veredeling en teelt tot oogst en verpakking - straks grotendeels overbodig. Met deze innovatieslag willen telers de arbeidsvraag verlagen, hun concurrentievermogen en duurzaamheid verbeteren en bijdragen aan grip op migratie.

Deze transitie vraagt echter forse investeringen in innovatie, technologie en scholing. Het is doorslaggevend dat het Rijk deze transitie ondersteunt door in onderzoek en innovatie te investeren, publiek-private samenwerkingen te stimuleren en praktijkopleidingen beter aan te laten sluiten op de technische ontwikkelingen in de sector. Niet het ontwikkelen van technologie, maar de toepassing bepaalt de versnelling. De stap van prototype naar gebruik brengt nu nog te veel risico's mee. Lagere praktijkrisico's en steun voor uitvoer, validatie en opschaling zijn nodig om robotisering en KI echt door te laten breken.

Op weg naar 2050 blijven internationale werknemers van belang. Het seizoensgebonden karakter van de glastuinbouw vraagt om flexibele arbeid. Telers hebben daarentegen een extra zorgplicht voor deze kwetsbare groep medewerkers. Een eerlijk salaris, prettige werkomstandigheden, scholing en betaalbare huisvesting vormen daarvan de kern. Met het toestaan van hoogwaardige huisvesting op eigen erf wil de sector niet alleen de druk op de lokale woningmarkt verlagen, maar ook misstanden beter tegengaan.

Kortom, arbeidskrapte, gerichte arbeidsmigratie en een concurrerende Nederlandse glastuinbouw vragen een gezamenlijke inzet met het Rijk op robotisering, digitalisering en goed werkgeverschap, ondersteund door stimulerend beleid en investeringen in innovatie en huisvesting. Glastuinbouw Nederland nodigt een nieuw kabinet uit om deze mensgerichte aanpak te verankeren in een gezamenlijk convenant.

Energie: klimaatneutraal in 2040, mits aanpak van knelpunten

In 2040 wil de glastuinbouw klimaatneutraal telen. Met energiebesparing, hernieuwbare energie en CO₂-recycling zijn al grote stappen gezet. Om deze trend te versnellen, sloot de sector in 2022 met de regering het Convenant Energietransitie Glastuinbouw 2022-2030. Een succesvolle aanpak, want met de huidige CO₂-sectorheffing en de tot 2035 olopende energiebelasting haalt de glastuinbouw zijn klimaatdoel voor 2030 bijna.

Telers zijn vastberaden om het doel voor 2030 te realiseren. Verdere verduurzaming vraagt echter om meer netcapaciteit, duurzame warmte en CO₂-recycling voor plantenvoeding. In plaats van het aanpakken van deze knelpunten in de transitie, zodat telers ook kunnen vergroenen, wil het demissionaire kabinet de sector in ETS-2 en de bijmengverplichting groen gas opnemen om het kleine tekort in CO₂-reductie richting 2030 te overbruggen.

Door deze extra beprijzing loopt de energierekening van Nederlandse telers verder uit de pas met die van Europese concurrenten. In België en Duitsland vallen telers buiten ETS-2 en geldt geen bijmengverplichting. Energiekosten van jaarlijks honderden miljoenen – zelfs mét de voorziene compensatie – ondermijnen het concurrentievermogen van de glastuinbouw fundamenteel. De toegezegde, volledige compensatie blijkt in de praktijk onzeker, ontoereikend en slechts gedekt tot 2030, terwijl de lasten daarna doorlopen.

Het grootste obstakel voor verduurzaming vormt – naast het tekort aan stroom en warmte – de beschikbaarheid van gerecyclede CO₂ voor plantenvoeding. Voor plantengroei is CO₂ namelijk vitaal. Nu telers overstappen op hernieuwbare energie, wekken ze zelf minder CO₂ op uit gasverbranding. Met CO₂-recycling uit de industrie (CCU) wordt deze voeding extern gevonden. De afgelopen jaren heeft het kabinet echter vooral CO₂-opslag onder de Noordzee (CCS) gestimuleerd. Dit ten koste van CCU, hoewel het convenant 2 Mton CO₂ in 2030 voor de glastuinbouw belooft. Deze politieke keuze zorgt dat dit doel ver buiten bereik blijft en remt de transitie. Telers moeten zelf gas blijven verbranden voor CO₂, hetgeen investeringen in duurzame energie weerhoudt. Bestaande en potentiële bronnen voor CO₂-recycling dreigen voorts op korte termijn weg te vallen door een nieuwe lezing van de ETS-richtlijn. Dit zet een streep door het instrument – de 'bioswap' – dat pas met het Rijk is ontwikkeld om CO₂-recycling uit gemengde industriebronnen mogelijk te maken. Groene telers zullen terugschakelen naar fossiel en klimaatdoelen raken verder uit zicht.

Voor een klimaatneutrale en financieel sterke glastuinbouw in 2040, zoals het convenant afgesproken, verdienen investeringen in netcapaciteit en duurzame warmte prioriteit, is CO₂-toevoer (CCU) onmisbaar en moet de sector buiten ETS-2 en de bijmengverplichting groen gas worden gehouden om binnen Europa te kunnen blijven concurreren.

Glastuinbouw Nederland licht bovenstaande punten graag nader toe. Met gedeelde inzet kunnen we blijven bouwen aan een competitieve, innovatieve en duurzame sector.

Hoogachtend,

mr. Adri Bom-Lemstra
Voorzitter

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Glastuinbouw Nederland
T.a.v. mevrouw A. Bom-Lemstra
Postbus 447
2700 AK ZOETERMEER

Kenmerk: 202500298

Den Haag, 25 november 2025

Geachte mevrouw Bom,

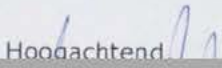

Bertje Adriaans

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informateur

Tweede Kamer der Staten-Generaal
T.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

21-11-2025

Geachte heer Van Haersma Buma,

Namens ProDemos - Huis voor democratie en rechtsstaat vraag ik graag uw aandacht in de kabinetsformatie voor de noodzaak meer te investeren in onze democratische rechtsstaat.

We leven in een onzekere tijd en toenemende geopolitieke spanningen. Velen ervaren dat de politiek er niet voor hen is en hun problemen niet kan of wil oplossen. Dat gevoel van afstand maakt mensen kwetsbaar voor antidemocratische invloeden. De verharding van het maatschappelijk debat is voelbaar in klaslokalen, bij onze bezoekende jongeren en in de samenleving. Dit alles doet afbreuk aan een weerbare democratie.

Wij vragen u daarom om in uw informatierondes en formatiegesprekken rekening te houden met het volgende:

- 1. Maak structurele financiering vrij voor educatie over de democratie en rechtsstaat.** Niemand wordt als democratisch burger geboren. Democratische gezindheid moet worden aangeleerd en zich ontwikkelen. Dat begint met onderwijs en een praktische en tastbare beleving via interactieve programma's. Draai de bezuinigingen op ProDemos terug, zodat wij kunnen blijven laten ervaren hoe de democratie en rechtsstaat werkt en wat het belang ervan is, voor jong en oud.
- 2. Geef een impuls aan het burgerschapsonderwijs over alle bestuurslagen.** Laat alle scholieren en mbo-studenten in Nederland kennismaken met de democratie en rechtsstaat door minimaal één keer langs te gaan bij het parlement, provincie- en gemeentehuizen en rechtbanken, zodat deze plekken waar 'het' gebeurt voor hen gaan leven.
- 3. Laat opleidingsniveau, achtergrond of woonplaats niet bepalen wie kan meedoen.** Investeer structureel extra middelen in ProDemos, zodat wij onze activiteiten in regio's verder van Den Haag kunnen voortzetten. Deze extra inzet was al even mogelijk dankzij Kamerbrede steun voor twee amendementen. In het bijgevoegde impactverslag ziet u welk effect dit heeft gehad.

Zo dragen we eraan bij dat de nieuwe generatie die niet alleen weet hoe de democratische rechtsstaat werkt, maar haar ook wil koesteren en onderhouden. Want als je de democratie niet kent, ga je er niet van houden.

Met vriendelijke groet,

Eric Stokkink
Directeur-bestuurder ProDemos

ProDemos

onze
mijlpalen

Hoe ProDemos investeert in democratisch burgerschap

In een weerbare democratie hebben burgers voldoende kennis over democratische principes en de rechtsstaat. Daarbij kennen burgers de basiswaarden niet alleen, ze onderschrijven deze ook actief. Iedereen moet kunnen meedoen aan het democratische proces. Om hierin te slagen wil ProDemos zoveel mogelijk burgers in heel Nederland kennis laten maken met onze democratische rechtsstaat.

In dit impactverslag 2024 schetsen wij onze mijlpalen. We investeerden in het verstevigen van onze activiteiten en verdere groei van ons bereik. Ook bouwden we aan ons netwerk bij gemeenten, provincies en scholen.

Als huis voor democratie en rechtsstaat legt ProDemos de spelregels van de democratie en de rechtsstaat uit. Wij bieden informatie en laten zien wat men zelf kan doen om invloed uit te oefenen. Onze educatieve programma's voor zowel jongeren als volwassenen maken complexe concepten begrijpelijk. Bij ProDemos leren mensen niet alleen over democratie en rechtsstaat; ze ervaren het.

Lees verder in ons jaarverslag op prodemos.nl

Primair onderwijs

Totaal:
27.518
deelnemers

71
%

FYSIEK BEREIK 2024*

Aantal deelnemers per provincie ↑ ↓ : groei/daling ten opzichte van 2023

* Onder fysiek bereik verstaan we het aantal deelnemers aan activiteiten onder begeleiding.

De basis van democratisch besef

Om kinderen van jongs af aan te leren hoe onze democratische rechtsstaat werkt, laten we hen daar op de basisschool al spelen-derwijs mee kennismaken. Met onder andere het populaire Democracy en de Derde Kamer-lespakketten bereikte ProDemos in 2024 ruim 336.000 leerlingen in het primair onderwijs.

Ruim 25.000 leerlingen namen deel aan het spel Democracy, waarbij zij in de raadszaal van hun gemeente democratische keuzes leren maken. Van Goes tot Het Hogeland en Winterswijk tot Heemskerk. Ruim 220.000 kinderen gingen in de klas aan de slag met het koffertje van 'de Derde Kamer', waarin op interactieve wijze wordt uitgelegd wat Prinsjesdag is en hoe de Eerste en Tweede Kamer werken.

Voor groep 7 en 8 introduceerde ProDemos de nieuwe gastles 'Grondwet in de klas' over de basiswaarden van de democratie. En in samenwerking met het Expertisepunt Burgerschap organiseerden we onze eerste leerkrachtendag: 430 docenten volgden uiteenlopende workshops en lezingen over burgerschapsonderwijs.

Beleving van de democratische rechtsstaat

ProDemos wil zoveel mogelijk jongeren in het voortgezet onderwijs laten ervaren hoe zij onderdeel zijn van de democratische rechtsstaat. In 2024 namen ruim 130.000 scholieren deel aan onze activiteiten, zowel in Den Haag als overal in het land.

Scholieren bezochten met ProDemos het parlement. Vaak aangevuld met een persoonlijke ontmoeting met een Kamerlid. Daarnaast volgden ruim 13.400 leerlingen een gastles van ProDemos op hun eigen school en bezochten ruim 15.000 leerlingen een gemeentehuis of rechtbank. Het Provinciespel, een spel waar jongeren hun eigen provincie inrichten, werd in alle provinciehuizen uitgevoerd. Ons lesmateriaal werd meer dan 60.000 keer gedownload voor gebruik in de klas.

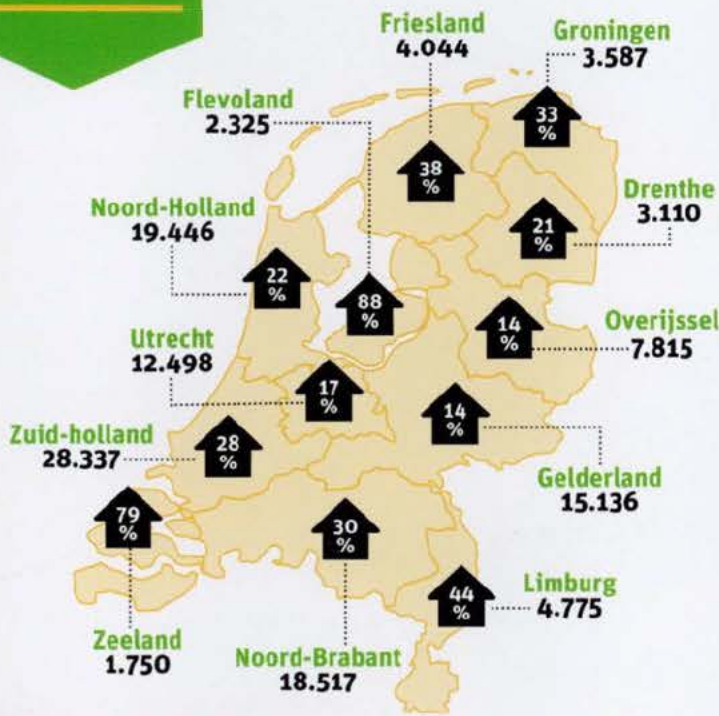
ProDemos werkte met het Expertisepunt Burgerschap aan een nieuwe database voor burgerschapsmateriaal en ontwikkelde, met steun van de Europese Commissie, een lesbrief over kunstmatige intelligentie.

Voortgezet onderwijs

Totaal:
121.340
deelnemers

25% ↑

GASTLESSEN

- Belastingbazen 132 | 1%
- De politiek en ik 424 | 3%
- Politieke Partijen 1.730 | 13%
- Rechtspraak 5.423 | 40%**
- Regels en Rechten 2.792 | 21%
- Introductie Europese Unie 1.045 | 8%
- Rollenspel Europese Unie 1.938 | 14%

FYSIEK BEREIK 2024

Aantal deelnemers per provincie
 ↑ ↓ : groei/daling ten opzichte van 2023

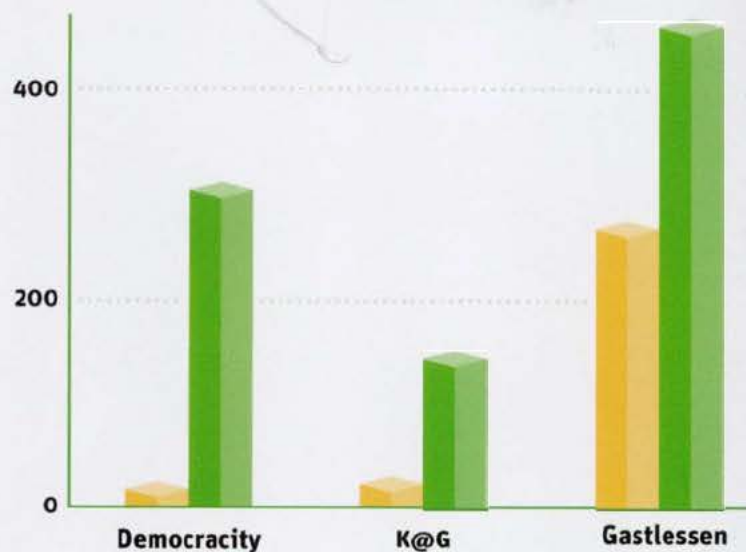
Aantal/percentage deelnemers per gastles

Amendement Sneller

ProDemos ontving dankzij een Kamerbreed aangenomen amendement in 2023 van Tweede Kamerlid Joost Sneller (D66) extra financiële middelen om haar activiteiten in de regio te versterken en het bereik te vergroten. Met deze extra subsidie heeft ProDemos haar bereik flink vergroot in de regio's Groningen/ Drenthe, Flevoland, Zeeland, Noord-Brabant.

Middels dit amendement hebben in totaal meer dan 8.400 leerlingen een gastles van ProDemos kunnen volgen. 6.300 leerlingen deden mee aan Democracy (zie primair onderwijs). 1.483 mbo-studenten hebben deelgenomen aan onze grondrechtenfestivals.

Er zijn 19 nieuwe begeleiders getraind die in het hele land activiteiten van ons uitvoeren. Op Bonaire en Sint Eustatius traiden we lokale begeleiders. Daardoor kunnen inmiddels ook leerlingen en studenten in Caribisch Nederland de programma's van ProDemos volgen.

ACTIVITEITEN

Aantal uitgevoerde activiteiten 2022 2024-2025

StemWijzer

Met StemWijzer richt ProDemos zich op het grote publiek. Het is de meest gebruikte stemhulp in verkiezingstijd. Miljoenen Nederlanders gebruiken StemWijzer om zich te informeren over de standpunten van de deelnemende partijen. In 2024 bracht ProDemos StemWijzer (en Young Voice) uit voor de Europees Parlementsverkiezing. In totaal is deze StemWijzer 2.346.807 keervolledig ingevuld.

Voor de Europees Parlementsverkiezing maakten we naast StemWijzer ook VoteMatch Europe. Op deze website kunnen kiezers hun standpunten vergelijken met partijen in de hele Europese Unie.

Klaar voor het burgerschap

ProDemos zet in op het vergroten van het politiek zelfvertrouwen onder mbo-studenten, met activiteiten op plekken waar de democratie daadwerkelijk tot leven komt. Bijna 76.700 studenten hebben in 2024 een programma of activiteit van ProDemos gevolgd.

In Den Haag namen ruim 14.000 studenten deel aan programma's. Elders in Nederland volgden ruim 13.000 studenten een gastles over democratie en rechtsstaat, met populaire thema's als rechtspraak, grondrechten en politieke partijen. Bijna 15.000 mbo-studenten bezochten met ProDemos een gemeentehuis, provincie of rechtbank.

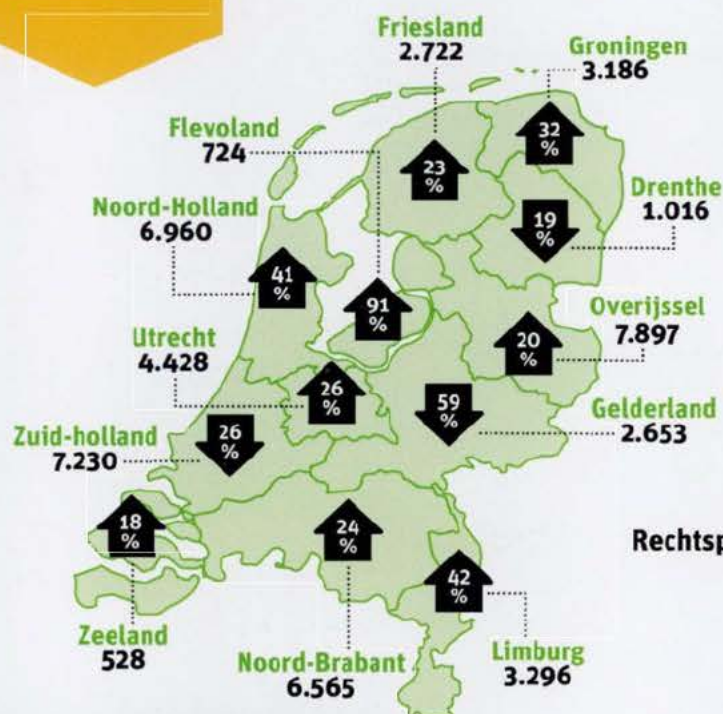
Dankzij een Kamerbreed aangenomen amendement kreeg ProDemos extra financiering om de samenwerking met gemeenten, provincies en scholen te versterken en regionale activiteiten te organiseren. Een succesvol voorbeeld is het Festival Grondrechten dat we samen met de NJR op mbo-schoollocaties in Groningen, Emmen, Breda en Eindhoven organiseerden. Met het Expertisepunt Burgerschap organiseerden we drie succesvolle docentendagen in 's-Hertogenbosch, Haarlem en Zwolle, waar 140 mbo-docenten samenkwamen voor kennisdeling en inspiratie.

Mbo

Totaal:
47.205
deelnemers

3% ↑

Belastingbazen 79 | 1%

De politiek en ik 147 | 1%

Politieke Partijen 1.846 | 14%

Rechtspraak 6.143 | 46%

Regels en Rechten 2.784 | 21%

Introductie Europese Unie 1.482 | 11%

Rollenspel Europese Unie 838 | 6%

GASTLESSEN

FYSIEK BEREIK 2024

Aantal deelnemers per provincie

↑ ↓ : groei/daling ten opzichte van 2023

Aantal/percentage deelnemers per gastles

Democratisch burgerschap stimuleren

ProDemos zet zich in om actief burgerschap onder volwassenen te stimuleren door toegankelijke informatie te bieden over democratie en rechtsstaat. Met een mix van fysieke en digitale educatieve activiteiten bereikt ProDemos een diversiteit aan mensen.

Ondanks de renovatie van het Binnenhof bezochten bijna 13.000 mensen met ProDemos de Eerste en/of Tweede Kamer. Vele gezinnen namen deel aan de familierondleidingen en we boden een kortingstarief voor mensen met een Ooievaarspas.

Met 'Democratie voor Iedereen' informeren we mensen die de politiek niet op de voet volgen maar er wel meer over willen weten, bijvoorbeeld met activiteiten als het 'Wijkcafé Gedeelde Waarden' en de Prinsjesdagbrunch. ProDemos werkt nauw samen met bibliotheken, onder andere via partner Probiblio, om laagdrempelig aanbod te verspreiden. In 2024 bereikte ProDemos 2.765 mensen via dit programma.

Met de politieke talkshow Het Kamergesprek en de minicolleges Haagse Stemmen informeert ProDemos geïnteresseerden over actuele politieke onderwerpen. De programma's werden samen ruim 635.000 keer bekeken. Ook organiseerde ProDemos maar liefst ruim 70 cursussen Politiek Actief in opdracht van gemeenten, voor iedereen die eraan denkt om politiek actief te worden. Voor de provincie Zuid-Holland organiseerde ProDemos een training voor nieuwe ambtenaren, waaraan 64 mensen deelnamen.

Democratie voor Iedereen

409 Cirkel van Democratie
378

257 Recht voor iedereen
67

717 Politiek voor nieuwe Nederlanders
918

187 Democracy voor nieuwe Nederlanders
237

1.195 Wijkcafé Gedeelde Waarden
581

ACTIVITEITEN

Aantal deelnemers 2023 2024

Verkiezingen

4.934 Verkiezingsgastlessen

2.730 Mbo verkiezingsfestivals

Totaal fysiek bereik
11.352

1.188 Verkiezingsbijeenkomsten

2.500 StickerStemWijzer@Bevrijdingsfestival

FYSIEK BEREIK 2024

Europees Parlementsverkiezing 2024

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

ProDemos
T.a.v. de heer E. Stokkink
Hofweg 1H
2511 AA DEN HAAG

Kenmerk: 202500300

Den Haag, 25 november 2025

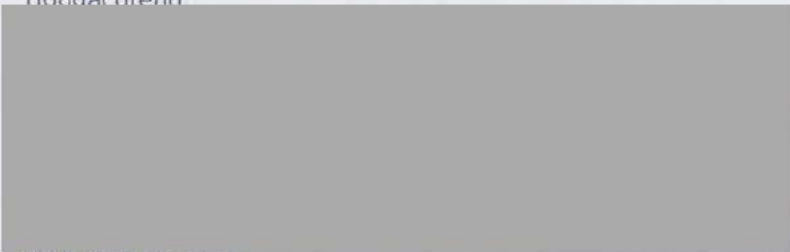
Geachte heer Stokkink,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend

Sybrand Buma
Informatieur

Datum: 17 november 2025

Betreft: Brief Werkgroep Kind in azc ten behoeve van de formatie

Geachte heer Buma,

Namens de Werkgroep Kind in azc, een coalitie van zeven organisaties die zich inzetten voor de rechten en het welzijn van kinderen in de Nederlandse asielopvang, richten wij ons tot u in uw rol als informateur van de huidige kabinetsformatie.

De Werkgroep Kind in azc, bestaande uit Defence for Children, Save the Children, Stichting de Vrolijkheid, VluchtelingenWerk Nederland, INLIA Foundations, UNHCR en War Child, zet sinds 2010 de rechten van kinderen centraal op basis van het VN-Kinderrechtenverdrag. Dit verdrag bepaalt dat het belang van het kind een eerste overweging moet zijn bij beleid en beslissingen die kinderen raken. Ook kinderen in de asielopvang zijn in de eerste plaats kinderen, met dezelfde rechten op bescherming, ontwikkeling en participatie als ieder ander kind in Nederland.

Zorgwekkende situatie in de asielopvang

Het aandeel kinderen in de asielopvang is groot, en hun leefomstandigheden blijven vaak onder de minimale normen die volgen uit de Opvangrichtlijn (2013/33 EU). Op dit moment verblijven meer dan 19.000 kinderen in asielopvanglocaties, waarvan meer dan 8.000 kinderen in noodvoorzieningen. Al jarenlang wijzen diverse rapporten¹ en signalen op structurele tekortkomingen die leiden tot stress, ontwikkelingsachterstanden en gezondheidsproblemen. De noodopvang, ooit bedoeld als tijdelijke maatregel, heeft een permanent karakter gekregen. En het voortdurende sluiten en openen van locaties leidt tot frequente overplaatsingen, waardoor kinderen geen stabiele basis kunnen opbouwen.

Deze situatie staat op gespannen voet met de verplichtingen van Nederland onder het VN-Kinderrechtenverdrag, de uitspraak van het Gerechtshof Den Haag², en met aangenomen moties van de Tweede Kamer op 2 oktober 2025, waaronder:

- **Motie-Van Nispen (SP):** Minimale eisen voor opvanglocaties waar kinderen verblijven;
- **Motie-Piri (PvdA/GL):** Ouders van asielkinderen minimaal een week van tevoren informeren bij verhuizing;
- **Motie-Van Zanten (NSC):** Asiel- en beroepszaken met kinderen met voorrang behandelen;
- **Motie-Van Nispen (SP):** Zorgen dat opvanglocaties beschikken over voorzieningen zoals onderwijs en speelruimte;

¹ Inspectie Justitie en Veiligheid, 15 januari 2025, [Brief Toezicht Inspectie Justitie en Veiligheid Ter Apel](#); Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, 26 februari 2025, '[Het risico op blijvende gezondheidsschade vereist nu verbetering voor de meest kwetsbare asielzoekers](#)'; Gezamenlijke brief Inspectie Justitie en Veiligheid, Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd, Inspectie van het Onderwijs, en Nederlandse Arbeidsinspectie, 3 mei 2023, '[Gebrek aan verbetering situatie asielkinderen vraagt om direct ingrijpen](#)'; Adviesraad Migratie en Raad voor het Openbaar Bestuur, 26 maart 2025, '[Goed geregeld: asielopvang als maatschappelijke opgave](#)'; VluchtelingenWerk Nederland, 11 januari 2024, '[Gevlucht en Vergeten? No.2 - Leefomstandigheden in de \(crisis\)- noodopvang voor asielzoekers](#)'; VluchtelingenWerk Nederland, december 2024, '[We moeten het als ons thuis zien, maar zo voelt het niet](#)'; Pharos, Rode Kruis, en Dokters van de Wereld, 18 december 2024, '[Uitzichtloos in de opvang](#)'; Kinderrechten.nl, 22 oktober 2024, '[Kinderrechtencollectief: 65% meer kinderen in noodopvang is onacceptabel](#)'

² Gerechtshof Den Haag, [ECLI:NL:GHDHA:2022:2429](#), 20 december 2022, '[verbiedt de Staat en het COA om kwetsbare asielzoekers in een noodopvanglocatie of een crisisnoodopvanglocatie plaatsen, tenzij in die locatie in hun specifieke opvangbehoefte kan worden voorzien](#)'

- **Motie-Podt (D66):** om psychosociale ondersteuning structureel te verankeren in alle vormen van opvang.

Wij verzoeken u dringend deze urgente problematiek en onderstaande aanbevelingen te betrekken bij de formatiegesprekken, zodat het belang en welzijn van kinderen in de asielopvang een centrale plaats krijgt in het nieuwe regeerakkoord.

1. Verbeter de leefomstandigheden in de opvang

Zorg dat elke locatie voldoet aan minimale eisen voor privacy, veiligheid, kindvriendelijkheid en zelfredzaamheid. De Werkgroep Kind in azc heeft hiervoor [Uitgangspunten Kindvriendelijke en Veilige Asielopvang \(2025\)](#) opgesteld, dat als kwaliteitskader kan dienen.

2. Minimaliseer overplaatsingen en bevorder stabiliteit

Kinderen in de opvang worden vaak meerdere keren per jaar overgeplaatst, met grote gevolgen voor hun ontwikkeling. Wij vragen om beleid dat overplaatsingen tot een minimum beperkt, onder meer door:

- Een goede eerste plaatsing van het kind op een reguliere en kindvriendelijke opvanglocatie;
- Het afschaffen van gemeentelijk doelgroepenbeleid dat verhuizingen in de hand werkt;
- Het loskoppelen van opvang en asielprocedure, zodat kinderen tijdens de procedure niet onnodig hoeven te verhuizen;
- Investeren in kleinschalige, structurele opvangvoorzieningen;
- Wettelijke borging van tijdige informatie aan ouders (zoals vastgelegd in de motie-Piri, 2025).

3. Versterk toegang tot onderwijs, zorg en dagbesteding

Elk kind moet snel toegang krijgen tot onderwijs, jeugdgezondheidszorg en psychosociale ondersteuning.

- Structurele uitvoering van de motie-Podt (2025) is hiervoor noodzakelijk;
- Kinderen dienen met voorrang geplaatst te worden in opvanglocaties met onderwijsvoorzieningen en ruimte voor spel en recreatie;
- Crisis- en noodopvanglocaties zijn hiervoor vaak ongeschikt en dienen zo spoedig mogelijk te worden afgebouwd.

4. Investeer in kindparticipatie en informatievoorziening

Zorg dat kinderen en ouders begrijpelijke informatie krijgen over procedures, rechten en plichten, in taal en vorm die past bij hun leeftijd. Voorkom dat kinderen als toekopte optreden. Stimuleer inspraak via jeugdpanelen of jongerenpanelen op opvanglocaties, zodat hun stem wordt gehoord bij inrichting en beleid.

5. Geef speciale aandacht aan kinderen zonder ouders (amv's)

Voor deze kwetsbare groep is een specialistisch aanmeldcentrum nodig, met opvang en begeleiding afgestemd op hun leeftijd, achtergrond en beschermingsbehoeften. Investeer in kleinschalige, stabiele opvangvormen met professionele begeleiding, onderwijs en psychosociale ondersteuning.

6. Verbeter samenwerking tussen COA, gemeenten en zorginstaties

Zorg voor een structureel mechanisme voor kennisdeling tussen COA, GZA, jeugdgezondheidszorg en lokale partners, inclusief monitoring op kindveiligheid en welzijn.

Wij benadrukken dat de situatie van kinderen in de asielopvang geen onderdeel mag zijn van de politieke polarisatie rondom migratie, maar vraagt om humane, structurele oplossingen in lijn met het VN-Kinderrechtenverdrag, de uitspraak van het Gerechtshof Den Haag, en aangenomen moties. De Werkgroep Kind in azc is graag bereid de aanbevelingen nader toe te lichten en praktijkervaringen te delen ten behoeve van de formatiebesprekingen en toekomstige beleidsvorming.

Wij danken u voor uw aandacht voor deze urgente kwestie en kijken uit naar uw reactie.

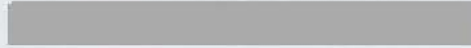
Met vriendelijke groet,
namens de Werkgroep Kind in azc

Tessa Terpstra
Voorzitter

De Werkgroep Kind in azc is een coalitie van Defence for Children, Save the Children, Stichting de Vrolijkheid, VluchtelingenWerk Nederland, INLIA Foundations, UNHCR en War Child. De Werkgroep is opgericht in 2010 om ervoor te zorgen dat de asielopvang voor kinderen voldoet aan de eisen van het VN-Kinderrechtenverdrag. De leden van de Werkgroep bundelen hun krachten om de rechten van kinderen in de asielopvang en hun situatie te verbeteren.

Sportstichting Wageningen Universiteit Thymos
Bornsesteeg 2, 6708PE, Wageningen

Wageningen, 21 november 2025

Geachte heer Buma, beste Sybrand,

Met deze brief willen wij u graag feliciteren met uw nieuwe positie, en succes wensen met de vervolgstappen in het formatieproces.

Wij pakken deze kans graag aan om bij u een aantal zaken aangaande studentenwelzijn onder de aandacht te brengen. De afgelopen jaren is de druk op studenten alleen maar toegenomen door woningschaarste, toenemende druk binnen en buiten de studie en onderwijsbezuinigingen. Afgelopen jaar kwam daarbij dat OCW onder minister Bruins de regel 'investeren met publieke middelen in private activiteiten' wilde aanscherpen door middel van een ogenschijnlijke technische beleidswijziging. Door deze aanscherping komen de investeringen die onderwijsinstellingen doen in studentensport in gevaar. De universitaire sportcentra bedienen samen met de ruim 400 studentensportverenigingen meer dan 130.000 sporters, afkomstig van alle niveaus. Indien de investeringen vanuit onderwijsinstellingen wegvallen wordt de financiële drempel dusdanig hoog dat de overgrote meerderheid van de studenten niet meer betaalbaar kan sporten. De gemeenten zullen niet in staat zijn om dit aanbod op te vangen, zoals de afgelopen periode al duidelijk is geworden. In een tijd van toenemende drukte en meer inzicht in het belang en de positieve impact van sport en bewegen op het gebied van mentale en fysieke welzijn, preventie en presteren vinden wij deze dreiging op sport zeer onwenselijk.

De uitvoer is gelukkig voor nu uitgesteld totdat er duidelijk beleid is. Wij pleiten voor beleid waarbinnen onderwijsinstellingen investeringen kunnen blijven doen die het welzijn van de studenten ten goede komen. Het faciliteren van cultuur- en sportaanbod dient hier binnen te vallen. De studentensport heeft zich ontwikkeld tot een zeer sterke sector waarbinnen studenten zich kunnen ontwikkelen, niet alleen op sportief vlak maar ook sociaal en professioneel door bijvoorbeeld zitting te nemen in een commissie of

bestuur van een vereniging. Studentensport draagt bij aan de sportieve missie en doelen van VWS (Maatschappelijke activering) en NOC*NSF (Breedtesport Strategie 2032).

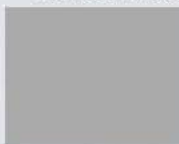
Studenten aan Wageningen University betalen op het moment €139,75 per jaar om gebruik te mogen maken van het sportcentrum. Als overkoepelende sportstichting horen we nu al klachten dat dit niet te betalen is. Als de financiering aan het sportcentrum vanuit de universiteit wegvalt, wordt de deze prijs €400 hoger en kunnen meeste studenten dit niet meer betalen. Dit betekent ook dat een groot sociaal netwerk wegvalt voor de 55% van alle studenten die gebruik maken van de sport faciliteiten.

De ontwikkeling van studenten is iets wat ons ook in de brede zin aan het hart gaat. Alle ervaringen die zij op kunnen doen in de studententijd nemen zij mee in hun professionele carrière. Daarom staan wij ook voor het collegegeldvrij besturen. We zien dat studenten afzien van een bestuursfunctie vanwege financiële stress, dit is niet alleen schadelijk voor de ontwikkeling van de individuele student maar ook voor het voortbestaan van verenigingen en het brede studentenleven. Deze verenigingen kunnen namelijk niet zonder besturen, en zonder deze verenigingen valt er ook een groot sociaal netwerk weg voor studenten. Dit heeft natuurlijk effect op het mentaal welzijn van studenten. Deze financiële stress beperkt zich helaas niet alleen tot het verenigingsleven, we zien het ook terug bij stages. Stagevergoeding voor alle studenten zou wettelijk geregeld moeten zijn zodat studenten niet gedwongen worden om naast hun stage nog een bijbaan te nemen. Daarnaast moet de basisbeurs verhoogd worden om te zorgen dat elke student zich goed kan ontwikkelen zonder hoge schulden te krijgen.

Wij en vele andere studentenorganisaties staan voor een gezonde, sterke en vitale studentenpopulatie. Hier mogen en kunnen sport en financiële stabiliteit niet ontbreken. Wij roepen op tot het mogelijk maken van investeringen in de studentensport door onderwijsinstellingen zonder limiet en hopen dat u deze onderwerpen aan bod kunt laten komen in de formatie.

Met vriendelijke groet, namens Sportstichting Wageningen Universiteit Thymos

Lucas Roog

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Thymos

Sports Foundation
Wageningen University

NS244 - #X830X#00#0000#

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Sportstichting Wageningen Universiteit Thymos
T.a.v. de heer L. Roog
Bornesteeg 2
6708 PE WAGENINGEN

Kenmerk: 202500303

Den Haag, 25 november 2025

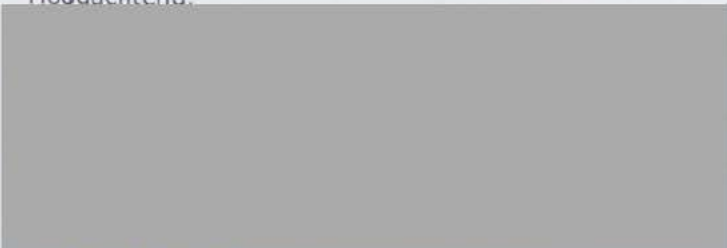
Geachte heer Roog,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

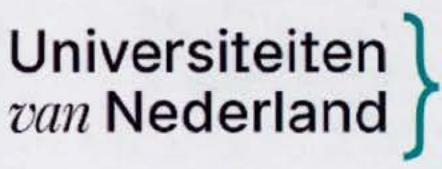
Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hodgachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

202500304

Aan de informateur
De heer mr. S. van Haersma Buma
p/a Tweede Kamer der Staten-Generaal
t.a.v. Bureau Wordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Utrecht, 21 november 2025

Geachte heer van Haersma Buma,

Als vertegenwoordigers van leerlingen, ouders, onderwijspersoneel, schoolleiders, bestuurders en onderwijsopleiders nodigen we een nieuw kabinet uit om samen met ons aan de slag te gaan met de volgende agenda voor het funderend onderwijs.

Investeren in het fundament van de samenleving

Goed onderwijs is de basis van onze samenleving, het is het fundament onder gelijke kansen, economische groei, sociale verbondenheid en een sterke democratie. Het is belangrijk dat ieder kind de kans krijgt zijn of haar talenten te ontwikkelen en in te zetten voor de toekomst van Nederland. We zijn blij dat de bezuiniging op de onderwijskansenregeling is teruggedraaid. We hebben elk talent in Nederland hard nodig. Investeren in een eerlijke kans voor elk kind is investeren in de toekomst van ons land.

Uit de verkiezingsprogramma's blijkt dat partijen, ongeacht hun politieke kleur, één overtuiging delen: het belang van een goed fundament en de ambitie om het onderwijs te versterken. Dat kan ook! Wanneer we als onderwijspartners samen met een nieuw kabinet de handen ineenslaan en bereid zijn te investeren in het fundament onder onze democratie en welvaart.

We hoeven niet bij nul te beginnen. Er ligt al een stevige basis. In de vorige kabinetsperiode heeft de hele onderwijssector samengewerkt aan de aanpak van het tekort aan leraren en schoolleiders. De uitvoering daarvan is in volle gang. We waren daarnaast vergevorderd met een breder plan voor de versterking van het funderend onderwijs dat door de bezuinigingen helaas de eindstreep niet haalde. Als de onderwijsbezuinigingen van tafel zijn en we de vele subsidies vervangen door structurele en doelmatige financiering, kunnen we de draad weer oppakken.

Aantrekkelijk werk

Goed onderwijs begint met bevoegde, goed opgeleide en gemotiveerde leraren – ondersteund door sterke schoolleiders, bestuurders en andere professionals. Samen vormen zij de ruggengraat van de school als lerende gemeenschap. Heldere verantwoordelijkheden, vertrouwen, professionele ruimte en zeggenschap zijn essentieel voor een aantrekkelijk beroep én voor goed onderwijs.

De afgelopen periode hebben we onderling afspraken gemaakt over het opleiden van voldoende bevoegde leraren, over bevoegdheden en onderwijstijd, over inspraak en medezeggenschap, over een 'lerarentoets' bij besluitvorming over onderwijsbeleid, over versterking van het strategisch HRM-beleid, over sterk schoolleiderschap en goed werkgeverschap, over niet-commerciële vervangingspools in de onderwijsregio's. Daar werken we aan door, maar er is meer nodig.

We vragen een nieuw kabinet om extra te investeren in zij-instromers (leraren en schoolleiders) waardoor we hen een volwaardig salaris en goede begeleiding kunnen bieden. We zijn ervan overtuigd dat dit helpt om de tekorten substantieel te verminderen. Ook zijn we ervan overtuigd dat extra geld voor kleinere klassen helpt om de werkdruk van leraren te verminderen en de aandacht voor leerlingen die dat nodig hebben te vergroten.

Onderwijskwaliteit

Het geactualiseerde curriculum biedt een unieke kans om de komende jaren de kwaliteit van het onderwijs structureel te versterken. De kerndoelen zijn concreter en laten zien hoe basisvaardigheden – taal, rekenen, burgerschap én digitale vaardigheden – in samenhang met andere leergebieden ontwikkeld kunnen worden. De vernieuwing van het curriculum vraagt om regie op leermiddelen en om goede ondersteuning voor scholen. De invloed van digitalisering en AI met snel veranderende eisen stelt scholen voor grote opgaven en vergt gerichte inzet op professionalisering en randvoorwaarden. Voor de succesvolle vernieuwing van het curriculum is -

naast regie - een aanpak nodig waarin opleiding, kennisontwikkeling, professionalisering en ondersteuning bij de uitvoering beter op elkaar aansluiten. We pleiten voor één gezamenlijke landelijke aanpak van overheid, sector opleiders en andere partners, met een duidelijke gedeelde visie en een samenhangende uitvoering.

Daarnaast is het voor de kwaliteit van het onderwijs en de doelmatige inzet van financiële middelen van groot belang dat we de toenemende invloed van commerciële partijen (uitgeverijen, bijlesvoorzieningen, onderwijsadvies) in het onderwijs drastisch inperken.

Kansengelijkheid

Vanaf de eerste schooldag tot het eindexamen zijn we gericht op selectie en determinatie. Dat weerspiegelt zich op dit moment ook in het toezicht. Het gevolg is niet alleen een dichtgetimmerd systeem van meten en vergelijken, maar ook overmatige toetsdruk die ten koste gaat van het welzijn van leerlingen en de werkdruk van leraren verhoogt. Wij gaan graag met een volgend kabinet de uitdaging aan om te werken aan een onderwijspraktijk die meer uitgaat van ontwikkeling en mogelijkheden van leerlingen. Dat betekent concreet dat we de kinderopvang toegankelijk maken voor alle kinderen, de bezuinigingen op o.a. School & Omgeving terugdraaien, dat elektronische devices gratis worden, dat we kijken hoe we de overgang van basisschool naar voortgezet onderwijs kunnen verbeteren, dat we in de onderbouw van het voortgezet onderwijs kijken hoe leerlingen makkelijker kunnen wisselen van onderwijssoort, dat we brede scholen stimuleren, dat we de toetsdruk verminderen en dat we ervoor zorgen dat het eindexamen recht doet aan de reikwijdte van het programma in de bovenbouw. Lastige onderwerpen die we graag samen aangaan.

Inclusie en gemeenschap

Ieder kind verdient goed onderwijs en de juiste ondersteuning. Voor de meeste leerlingen kan dit geboden worden op de dichtstbijzijnde school via passend onderwijs. Echter, op dit moment zijn de randvoorwaarden voor goed passend onderwijs vaak ver onder de maat. Klassen zijn te groot, de zorgvraag is complex en de ondersteuning is vaak niet op orde. Hierdoor krijgen veel leerlingen niet de aandacht en zorg die zij nodig hebben en neemt de werkdruk van leraren toe. Tegelijkertijd zien we een groei van het speciaal onderwijs en het aantal thuiszitters. Deze ontwikkelingen baren ons grote zorgen. De beweging naar inclusiever onderwijs is complex en werkt alleen als de randvoorwaarden op orde zijn. Goede praktijkvoorbeelden in het land laten zien dat het wel kan. Dat het lukt om meer kinderen een plek te geven op een reguliere school zonder dat de werkdruk van leraren toeneemt. Wij gaan graag met een volgend kabinet aan het werk om van deze voorbeelden te leren en te zorgen dat het onderwijs inclusiever wordt. Dat vraagt naast goede randvoorwaarden en samenwerking ook om wet- en regelgeving die deze beweging ondersteunt.

Om de school als inclusieve gemeenschap te versterken is ouderbetrokkenheid en leerlingenparticipatie cruciaal. Wij vinden dat elke middelbare school een leerlingenraad moet hebben. Tenslotte draagt de school ook bij aan de gemeenschap om de school heen door samenwerking met gemeente, jeugdzorg en andere instanties. Er is meer afstemming en samenwerking nodig tussen onderwijs en het sociaal domein op alle niveaus. Een volgend kabinet kan daar een belangrijke bijdrage aan leveren.

Schoolgebouwen

Goede schoolgebouwen vormen een belangrijke randvoorwaarde voor eerder genoemde doelen. Zonder gezonde, veilige en inclusieve gebouwen is aantrekkelijk werk, goed werkgeverschap, het versterken van leerresultaten en optimale talentontwikkeling van leerlingen niet mogelijk. Scholen vormen bovendien het grootste deel van ons maatschappelijk vastgoed, het verduurzamen van schoolgebouwen is noodzakelijk om de klimaatdoelen te halen.

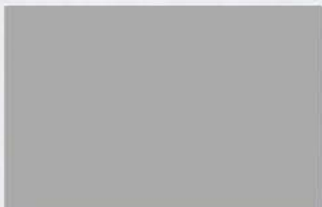
Om de achterstanden in de vernieuwing weg te werken, is extra geld nodig voor het vernieuwen en renoveren van scholen. Gebouwen moeten (onderwijs)adaptief, inclusief, gezond, duurzaam en betaalbaar in de exploitatie zijn.

Tot slot

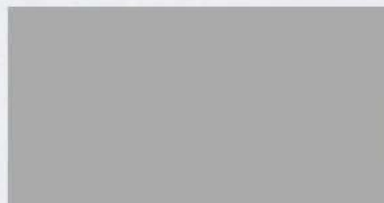
Deze formatie biedt een unieke kans voor een gezamenlijke koers: investeren in kwaliteit, vertrouwen in professionals en structurele middelen en consistent beleid voor het onderwijs. We staan klaar om samen met het nieuwe kabinet het verschil te maken – voor leerlingen, leraren en de samenleving als geheel – en gaan hierover graag met u in gesprek.

Met vriendelijke groet,

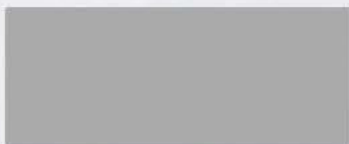
PO-Raad | VO-raad | AVS | AOb | CNV | FvOV | Ouders & Onderwijs | Voor Werkende Ouders | LAKS | VH | UNL | MBO Raad |

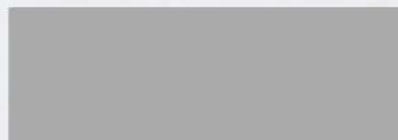
Freddy Weima namens de PO-Raad

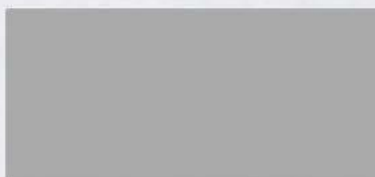
Henk Hagoort namens de VO-raad

Astrid Venes namens UNL, VH en MBO Raad

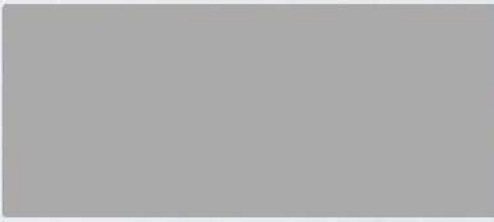
Marjet Winsemius namens Voor Werkende Ouders

Remko Littooij namens FvOv

Daniëlle Woestenberg namens CNV

Lobke Vlaming namens Ouders en Onderwijs

Thijmen Widlak namens LAKS

Coba van der Veer namens de AOb

Karin Straus namens de AVS

#0000#00#X0X0E8X# - AM2SN

VOORRAAD

Postbus 8282, 3503 RG Utrecht

Dhr. mr. S. van Haersma Buma
p/v Tweede Kamer der Staten-Generaal
T.A.V. Bureau Voordvoering Kabinetsformatie

Postbus 20018
2500 EA Den Haag

PostNL

Afr. 3503 RG 8282

NetSet RN 826420

PostNL

PostNL
Pays-Das
2025

NEDERLAND

21.11.2025

Afzender:

V O - road

Aidadree/n

35616E Utrecht

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

VO-raad
T.a.v. de heer H. Hagoort
Aïdadreef 4
3561 GE UTRECHT

Kenmerk: 202500305

Den Haag, 25 november 2025

Geachte heer Hagoort,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hooftachtend,

Sybraad Buma
Informatieur

202500306

Aan de informateur Dhr. S. van Haersma Buma
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
De Tweede Kamer
Postbus 20018 2500 EA Den Haag

Moerdijk, 19 november 2025

Onderwerp: 5 uitdagingen en oplossingen Industriecluster Moerdijk

Geachte heer Van Haersma Buma,

Het industriecluster Moerdijk (onderdeel van het industriecluster Rotterdam-Moerdijk) biedt werkgelegenheid aan circa 20.000 mensen en is economisch van groot belang voor Nederland. Het herbergt de tweede containerhaven van Nederland en vormt een Europees knooppunt voor logistiek, chemie, afvalverwerking en energie. Dankzij goede infrastructuur (spoor, water, buisleidingen, elektriciteitsnet) heeft het cluster een sterke uitgangspositie. Toch staat de concurrentiepositie onder druk door stijgende energiekosten, beperkte beschikbaarheid van elektriciteit, ruimtegebrek, stikstof- en geluidsbeporingen en langdurige vergunningsprocedures.

Om investeringen en verduurzaming mogelijk te maken, is een concurrerend en voorspelbaar investeringsklimaat noodzakelijk. Het industriecluster Moerdijk vraagt daarom het kabinet om:

- Vergunningverlening effectiever en efficiënter te maken met een maximale transparante doorlooptijd
- Energiekosten (inclusief aansluitkosten) gelijk te trekken met omliggende landen
- Industriebeleid vorm te geven gericht op ketens ten behoeve van strategische autonomie en innovatiekracht
- Netbeheerders duidelijkheid te laten geven aan bedrijven over wanneer infrastructuur tegen welke tarieven beschikbaar is (level playing field in Europa).
- De Powerport regio aan te merken als speciale technologiezone, waar investeringen versneld mogelijk zijn.

1. Vergunningen en regelgeving

Een van de grootste knelpunten is de onduidelijkheid en traagheid in vergunningverlening. De impasse met betrekking tot de stikstofproblematiek duurt nu al jaren voort. Onze industrie kan geen kant op omdat de nodige vergunningen niet worden verleend in het kader van de natuurbeschermingswet. Daarbij duren vergunningstrajecten vaak 5–10 jaar, mede door de invoering van de Omgevingswet met daarin overlappende bevoegdheden en onderlinge afhankelijkheid in tijdslijnen van verschillende overheidslagen. Ook zien we dat nieuwe circulaire initiatieven vastlopen op regelgeving rond afvalstromen en biomaterialen. Om te

kunnen investeren in een duurzame toekomst, moeten nieuwe dingen mogelijk zijn en moeten bedrijven weten waar ze aan toe zijn.

Wij pleiten voor:

- Eenduidige, meetbare en internationaal geharmoniseerde regels/wetgeving.
- Kortere procedures en minder onderling afhankelijke toetsingslagen.
- Heldere tijdslijnen en één aanspreekpunt met beslissingsbevoegdheid.
- Duidelijkheid in het stikstofdossier

2. Internationaal competitief energiekader

De huidige hoge energie- en transportkosten (o.a. door belastingen en CO₂-heffingen) behoren tot de hoogste van Europa en schaden de concurrentiepositie. Dit remt elektrificatie, investeringen in schone energieproductie en investeringen in groene technologie. Subsidiekaders en energiekostenregelingen verschillen enorm en bestaande regelingen zijn in te veel gevallen niet of in onvoldoende mate praktisch toepasbaar.

Wij pleiten voor:

- Energietarieven, belastingen en emissiekosten in lijn brengen met buurlanden.
- Betere afstemming van subsidiekaders en praktijk.
- Technologie-neutrale formulering van beleidsdoelen.
- Een stabiel en voorspelbaar beleidskader dat kan omgaan met veranderende marktsituaties.

3. Ketenintegratie

Industrie functioneert in ketens, zowel lokaal als internationaal. Voor Moerdijk zijn deze ketens essentieel, bijvoorbeeld in de chemie, afval en circulaire economie. Competitieve randvoorwaarden zijn nodig om deze ketens te behouden en uit te breiden. Waar bedrijven tegenaan lopen is bijvoorbeeld dat de afvalverbrandingsheffing en CO₂-afvangregels circulaire processen duurder maken in Nederland. Daarnaast belemmert onduidelijke regelgeving ketenoptimalisatie en circulaire initiatieven.

Wij pleiten voor:

- Het aanpassen van regelgeving om meer innovatie mogelijk te maken in ketens.
- Keteneffecten inzichtelijk te maken voor afweging in nieuw beleid.

4. Infrastructuur

Een betrouwbare energievoorziening is cruciaal voor investeringsbeslissingen. Bedrijven lopen echter aan tegen capaciteitsproblemen en onzekere aansluitingsdata bij netbeheerders. Zonder garantie op tijdige levering is elektrificatie nauwelijks haalbaar.

Wij pleiten voor:

- Versnelde aanleg van elektriciteitsnetten en buisleiding infrastructuur.
- Duidelijke garanties en tijdspaden, zodat bedrijven investeringenbesluiten kunnen nemen.

5. Ruimte voor innovatie en verduurzaming

Om te verduurzamen is extra fysieke ruimte nodig. In 2025 is vastgesteld dat ca. 700 hectare additionele ruimte nodig is voor energietransitie en bedrijvigheid. Bedrijven willen daarnaast bestaande terreinen intensiever benutten, maar stuiten op beperkingen in geluids- en emissieruimte, alsook risico contouren.

Wij pleiten voor:

aanwijzing van de Powerport-regio als speciale innovatieve technologiezone, waar investeringen versneld mogelijk zijn en integrale besluitvorming plaatsvindt. Dit kan innovatie, circulariteit en een sterke arbeidsmarkt stimuleren.

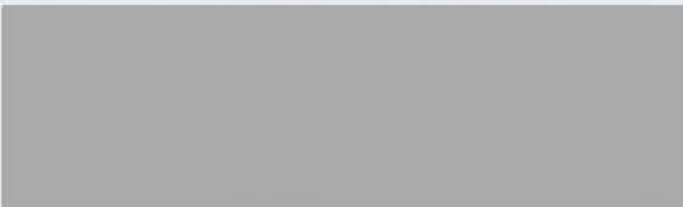
Tot slot

Het industriecluster Moerdijk is klaar om te investeren en te realiseren. Hoe sneller de randvoorwaarden op orde zijn, hoe sneller wij kunnen bijdragen aan de energietransitie. Versnelling is cruciaal. Industriecluster Moerdijk heeft een sterke uitgangspositie, maar staat onder druk door hoge kosten, beperkte infrastructuur en onduidelijke regelgeving. Als we voor deze problematiek een oplossing kunnen vinden kan Moerdijk zich verder ontwikkelen tot een Europese voorloper in verduurzaming, circulariteit en energie-transitie, en tegelijkertijd de economische motorfunctie voor Nederland behouden.

Graag geven wij als onderdeel van het industriecluster Rotterdam-Moerdijk een toelichting op de genoemde uitdagingen en oplossingen. U bent van harte welkom in Moerdijk!

Met vriendelijke groet,

Mede namens de Industrietafel Moerdijk,

Jayand Baladien,

Voorzitter Industrietafel Moerdijk,

Onderdeel van het Industriecluster Rotterdam-Moerdijk

Havenschap Moerdijk Plaza 3 4782SL MOERDIJK the Netherland

Frankering betaald

R Aangetekend

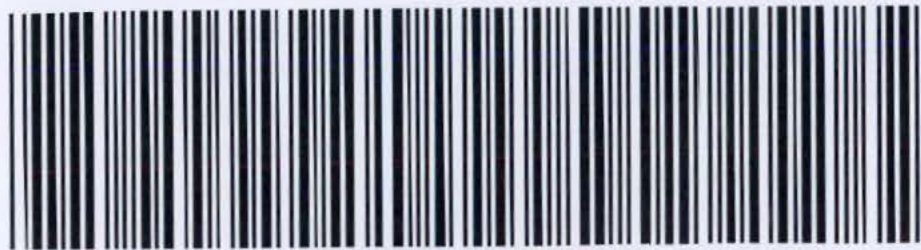
D-A-1

POSTNL

Informateur S. van Haersma Buma
Bureau Woordvoering Kabinetsinforma De
Postbus 20018
2500EA 'S-GRAVENHAGE

Alleen Huisadres
Handtekening voor ontvangst

TWEDE KAMER

3SABTW8804193

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Industrietafel Moerdijk
T.a.v. de heer J. Baladien
Plaza 3
4782 SL MOERDIJK

Kenmerk: 202500307

Den Haag, 25 november 2025

Geachte heer Baladien,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

De Tweede Kamer
T.a.v. Bureau Woordvoering
Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Arthur van Schendelstraat 600
3511 MJ Utrecht, Nederland
030-2331328
info@natuurenmilieu.nl
www.natuurenmilieu.nl

Utrecht, 20 november 2025

Oproep: Drie richtinggevende keuzes voor toekomstbestendige welvaart

Geachte heer Buma en formerende partijen,

U staat voor keuzes die bepalend zijn voor de koers van onze economie. De formatie is hét moment om de welvaart van vandaag te verbinden met die van morgen. Nederland heeft alles in huis om ook in de toekomst welvarend te blijven, van kennis en infrastructuur tot innovatieve ondernemers en een strategische ligging aan zee. Of we deze kracht ten volle benutten, hangt in sterke mate af van de keuzes die de coalitie nu maakt over de verdeling van energie, (ecologische) ruimte, netcapaciteit, water en publieke middelen.

Waarom deze keuzes nodig zijn: schaarste dwingt tot slimme keuzes

De (ecologische) ruimte, netcapaciteit en energie in Nederland zijn schaars. Woningbouw en nieuwe bedrijvigheid stagneren door stikstof en netcongestie, de natuur en waterkwaliteit staan onder druk. Bovendien neemt het verdienvermogen van delen van onze economie af door de afhankelijkheid van fossiele grondstoffen.

Toch vloeit nog veel publieke steun naar bedrijvigheid die niet toekomstbestendig is en beperkte toegevoegde waarde heeft voor de Nederlandse economie. Dat houdt de oude situatie in stand en remt juist de sectoren die Nederland vooruit kunnen helpen. Bedrijven die willen verduurzamen of zich in Nederland willen vestigen, wachten op vergunningen of aansluiting op het net en kunnen moeilijk concurreren met (gevestigde) fossiele bedrijven die met beleidsmatige pleisters in de benen worden gehouden.

Een brede coalitie vraagt u om drie richtinggevende keuzes in het regeerakkoord vast te leggen
Wij -de Jonge Klimaatbeweging, MVO Nederland, Natuur & Milieu, Social Enterprise NL, de Natuur en Milieufederaties, een aantal toonaangevende ondernemingen, een brede groep economen en Advocates for the Future - laten zien dat onze (brede) welvaart behouden en versterkt kan worden als we onze schaarse middelen slim inzetten. Met drie duidelijke keuzes kunt u ruimte voor de bedrijvigheid van morgen creëren, de leefomgeving verbeteren en een fundament leggen voor de welvaart van toekomstige generaties.

Drie richtinggevende keuzes voor toekomstbestendige welvaart

- Ondersteun sectoren met toekomst.** U kunt vergunningen, netcapaciteit en publieke middelen prioriteren voor bedrijvigheid die veel waarde creëert met beperkte druk op natuur, ruimte en energie. Zo wordt toekomstbestendige bedrijvigheid gestimuleerd.
  - Industrie: Geef prioriteit bij infrastructuur en subsidies aan toekomstbestendige sectoren en leg een ingroepad vast voor het gebruik van hernieuwbare en circulaire grond- en brandstoffen.
  - Landbouw: beloon boeren die natuurinclusief werken en vergoed ecosysteemdiensten
- Creëer een gelijk speelveld voor duurzame bedrijvigheid.** U kunt belemmeringen voor de groei van toekomstbestendige bedrijven wegnemen door fossiele subsidies en belastingvoordelen af te

bouwen, emissienormen te verscherpen en vervuiling te beprizen. Zo ontstaat er een gelijk speelveld voor bedrijvigheid die toekomstbestendig is.

- Industrie: leg een wettelijk afbouwpad vast voor fossiele grond- en brandstoffen, schaf uitzonderingen voor grootverbruikers in (energie)belastingen af en voer verdere (inter)nationale beprizing in van CO₂ en andere vervuiling.
- Landbouw: maak sturend beleid voor de halvering van het gebruik van bestrijdingsmiddelen in 2030, voer een norm voor grondgebondenheid in, schaf generieke hectarepremies af en stel bufferzones van 2 km rond Natura 2000-gebieden in.

- 3. Ondersteun mensen naar nieuw werk.** Zorg dat iedereen kan meekomen in deze overgang naar een bestendiger economie. U kunt zekerheid bieden door samen met werknemers en sociale partners een sociaal pakket en fonds op te zetten voor om- en bijscholing naar goede, toekomstbestendige banen, naar voorbeeld van het Kolenfonds.

Toekomstbestendige welvaart als gezamenlijke koers

Door deze drie keuzes te verankeren in het regeerakkoord, worden de schaarse middelen toekomstgericht ingezet en de economie klaargestoomd voor de toekomst. Zo ontstaat een sterke, innovatieve en eerlijke economie die (brede) welvaart en zekere banen creëert, op een manier die past bij Nederland en binnen de grenzen van natuur en klimaat blijft.

In de bijgevoegde oproep worden de keuzes verder geconcretiseerd en onderbouwd. Op 27 november zullen we deze oproep officieel in Den Haag aanbieden aan de politiek. We lichten onze voorstellen graag toe in een gesprek.

Met vriendelijke groet,

Marjolein Demmers
Directeur

Bouwen aan de economie van de toekomst

Zorgen voor welvaart, nu en straks

November 2025

**NATUUR
& MILIEU**
Laat zien dat het kán

In een dichtbevolkt land als Nederland zijn ruimte, schoon water, energie, netcapaciteit en ecologische ruimte schaars. We kunnen het ons dus niet veroorloven om deze middelen verkeerd in te zetten.

Toch blijven we vooral bedrijvigheid ondersteunen die niet toekomstbestendig is. Dat kost de maatschappij veel geld, schaadt de gezondheid en leefomgeving, én belemmert de ontwikkeling van nieuwe sectoren en werkgelegenheid. Zo lopen we niet alleen het risico om onze huidige welvaart te verliezen, maar bouwen we ook niet aan een economie van de toekomst die ons en onze kinderen straks ook nog welvaart geeft. Terwijl investeringen in verduurzaming juist waarde toevoegen aan de economie, nemen de financiële verliezen van uitstel elk jaar verder toe.¹ Daarmee loopt Nederland het risico achter te raken op economieën die wél inzetten op verduurzaming en innovatieve bedrijvigheid.

Om onze (brede) welvaart te behouden en zelfs sterker te maken, is het belangrijk dat de overheid toekomstgerichte keuzes gaat maken en ervoor zorgt dat we onze schaarse middelen slim inzetten.

Hiervoor is het cruciaal om onze mensen, ruimte, geld en energie in te zetten in de economische sectoren waarvoor ook echt toekomst in Nederland is. Daarom roept een brede groep organisaties de formerende partijen op om volop ruimte en prioriteit te geven aan toekomstbestendige bedrijvigheid. Dit zijn sectoren die met een beperkte belasting van milieu en gebruik van schaarse middelen veel maatschappelijke waarde creëren, zoals goede werkgelegenheid, strategische autonomie, verduurzaming en innovatie. Sociaal ondernemers en andere duurzame vernieuwers nemen hier al een gidsende rol in.

Ons land stomen we klaar voor de toekomst met:

1

Gerichte steun voor toekomstbestendige sectoren.

Geef sectoren die structureel waarde toevoegen en beperkt beslag leggen op natuur, ruimte en energie voorrang bij vergunningen, netcapaciteit en financiële steun. Herken ook de voorbeeldrol van sociaal ondernemers en andere duurzame vernieuwers.

2

Gelijk speelveld voor duurzame bedrijvigheid.

Bouw fossiele subsidies en belastingvoordelen af voor bedrijven die niet duurzaam werken. Verscherp emissienormen en zorg dat voor vervuiling betaald moet worden. Geef voorrang bij subsidies en vergunningen voor bedrijven die aan duurzaamheidsnormen voldoen. Zo ontstaat er een gelijk speelveld voor bedrijvigheid die toekomstbestendig is.

3

Ondersteuning naar nieuw werk.

Zorg dat iedereen kan meekomen in deze overgang naar een toekomstbestendige economie. Richt een sociaal pakket en fonds in voor omscholing en begeleiding naar goede toekomstbestendige banen, en doe dat in samenwerking met werknemers en sociale partners. Een goed voorbeeld hiervoor is het kolenfonds dat eerder opgesteld is om de uitfasering van de kolencentrales in goede banen te leiden.

Deze oproep wordt verderop in dit document toegelicht. Daarnaast worden punt 1 en 2 verder geconcretiseerd voor de sectoren industrie en landbouw. Deze oproep wordt ondertekend door:

Prof. Dr. Jan J. Boersema – Universiteit Leiden
Drs. Maurits Groen – Ondernemer in duurzame bedrijven
Prof. Dr. Patrick Huntjens – Universiteit Maastricht / Hogeschool Inholland
Em. Prof. Dr. Alfred Kleinknecht – TU Delft
Prof. Dr. Karen Maas - Erasmus Universiteit Rotterdam
Prof. Dr. Robbert Maseland – Rijksuniversiteit Groningen / Radboud University
Dr. Arthur van Soest – Tilburg University
Prof. Dr. Irene van Staveren – Erasmus Universiteit Rotterdam
Dr. Florian Sniekers – Tilburg University
Dr. Rens van Tilburg – Vrije Universiteit Amsterdam
Prof. Dr. Erik Verhoef – Vrije Universiteit Amsterdam

Wat is een toekomstbestendige economie?

Een toekomstbestendige economie creëert brede welvaart en goede inclusieve banen, op een manier die past bij Nederland en binnen de grenzen van natuur en klimaat blijft.² Ze legt minder beslag op ruimte en grondstoffen, stoot minder uit en creëert kennis, innovatie en inkomen voor deze en volgende generaties. Ook nu al leveren bedrijven hieraan een bijdrage, bijvoorbeeld in de maakindustrie en de natuurinclusieve landbouw.

Hoe ziet onze huidige economie eruit?

De inrichting van onze economie is sterk bepaald door keuzes en het speelveld uit het verleden. De aanwezigheid van goedkoop gas maakte bijvoorbeeld de ontwikkeling van een energie-intensieve industrie mogelijk. Ook leidde de naoorlogse roep om voedselzekerheid tot intensivering, schaalvergroting en een exportgerichte veehouderij en akkerbouw.

Inmiddels zijn onze comparatieve voordelen verschoven: energie is hier duurder dan in landen met overvloedige hernieuwbare bronnen, terwijl kennis en innovatie juist onze kracht zijn. Het is belangrijk dat de overheid werkt aan een toekomstbestendige economie en de overgang in goede banen leidt. Toch is veel overheidssteun en regelgeving nu gericht op vervuilende sectoren met beperkte toegevoegde waarde. Dit houdt de oude situatie in stand.

De gevolgen stapelen zich op met stikstofoverschrijding, hoge CO₂-uitstoot, netcongestie en water-, bodem- en luchtvervuiling. Tegelijkertijd lukt het toekomstbestendige bedrijven die willen verduurzamen of zich juist in Nederland willen vestigen nauwelijks om van de grond te komen. Ze wachten op vergunningen, krijgen geen aansluiting op het net en moeten concurreren met bestaande productie die verschillende voordelen ervaren. Er is geen gelijk speelveld voor bedrijfsactiviteiten waar Nederland juist de toekomst mee aankan.

Wat voor omslag in onze economie is nodig?

De weg naar een toekomstbestendige economie vraagt om verstandige keuzes in het gebruik van schaarse ruimte, energie en milieugebruiksruimte (zoals stikstof, CO₂, NO_x, fijnstof en bestrijdingsmiddelen). Vooral de zware energie-intensieve industrie en de industriële landbouw leggen een groot beslag op deze middelen, terwijl hun economische meerwaarde beperkt blijft. Hier is dan ook de grootste omslag nodig. Het benodigde beleid voor deze omslag zal voor deze sectoren hierna verder worden geconcretiseerd.

2. Zie ook de eerdere oproep '[Schaarste dwingt tot keuze](#)' en de publicatie van de denktank '[Welvaart binnen grenzen](#)'

Een omslag in de industrie

Nederland beschikt over sterke kennisposities, een gunstige ligging en een uitstekende logistieke infrastructuur. Dit maakt ons aantrekkelijk voor toekomstbestendige industrieën.

Denk aan de volgende industriële sectoren:

- Maakindustrie, bijvoorbeeld de machinebouw (waaronder hightechbedrijven), toeleveranciers van de auto-industrie, en de circulaire zonnepaneel- en windmolenindustrie.
- Industrie voor levensduurverlenging, bijvoorbeeld reparatie- en service-industrie, en recycling
- Biobasedproducten en -brandstoffen
- Papierindustrie
- Voedings- en genotsmiddelenindustrie
- Maritieme dienstverlening

Deze sectoren kunnen goede banen en structurele economische waarde leveren met een relatief beperkt beslag op ruimte, energie en natuur. Daarentegen is Nederland voor sommige energie-intensieve productiestappen waarschijnlijk geen logische vestigingsplaats meer in de toekomst, vanwege de beperkte ruimte en hogere energiekosten. Dat geldt in de eerste plaats voor de fossiele industrie, die zo snel mogelijk afgebouwd dient te worden, maar ook voor sectoren die zwaar leunen op goedkope fossiele energie (bijvoorbeeld de kunstmestproductie).

Om een toekomstbestendige industrie te creëren, moet Nederland dus vooral de industrie actief stimuleren die met minder uitstoot en minder beslag op grondstoffen wél goede banen en economische toegevoegde waarde kan leveren.³ Daarom is het nodig dat er bewust gekozen wordt voor deze toekomstbestendige industrie, zodat er ruimte ontstaat in vergunningen, aansluiting op het net en een sterker verdienvermogen voor deze industrie.

De volgende industriespecifieke maatregelen zijn daarvoor nodig:

Gerichte steun toekomstbestendige sectoren:

- Leg infrastructuur aan** voor elektriciteit en waterstof met prioriteit voor toekomstige sectoren.
- Voer een ingroeipad in** met jaarlijkse doelen voor het gebruik van hernieuwbare en circulaire brand- en grondstoffen. Dit wordt geborgd door bijmengverplichtingen en operationele subsidies.
- Zet gerichte subsidies in** met duidelijke randvoorwaarden, zoals de SDE, DEI en maatwerkafspraken voor toekomstbestendige sectoren.

Gelijk speelveld voor duurzame bedrijvigheid:

- Leg een afbouwpad vast** voor fossiele brand- en grondstoffen in lijn met de Europese klimaatdoelen voor 2040 en 2050. Dit is aanvullend op het ETS en voorkomt doorlopende afhankelijkheid van fossiele brand- en grondstoffen. Harde wettelijk vastgelegde einddata vergelijkbaar met de wet 'verbod op kolen bij elektriciteitsproductie' borgen het afbouwpad.
- Schaf uitzonderingen en kortingen af** voor grootverbruikers op de (energie)belasting.
- Beprijs op Europees en nationaal niveau CO₂ en andere vervuiling**, zoals lucht-, water- en bodemverontreiniging.

3. In oktober 2025 heeft de overheid [aangekondigd](#) meer focus aan te brengen in het industriebeleid en gericht groeisectoren te gaan ondersteunen. Dit is een goede eerste stap. Maar deze sectoren krijgen alleen de ruimte als er ook een gelijk speelveld gecreëerd wordt ten opzichte van sectoren die juist geen toekomst in Nederland hebben.

Een omslag in de landbouw

In de landbouw van de toekomst werkt de boer samen met de natuur en worden kringlopen gesloten, zodat er een gezonde leefomgeving ontstaat, de biodiversiteit toeneemt en er een toekomstbestendige voedselvoorziening blijft. Boeren die hieraan bijdragen moeten worden ondersteund en structureel beloond. Nu loont echter vooral schaalvergroting en intensieve productie. Dit terwijl de huidige intensieve landbouw maar weinig toegevoegde waarde levert (2% van het BBP) in verhouding tot hun hoge emissies van schadelijke stoffen, zoals stikstof, mest en bestrijdingsmiddelen, en grote ruimtevraag. Het verdienmodel voor de duurzame boer is bovendien zwak.

Om dit te veranderen, is het nodig dat Nederland kiest voor een landbouw die bodem, water en biodiversiteit versterkt, én boeren perspectief geeft. Dit vraagt om beleid dat niet langer de intensieve landbouw ondersteunt, maar juist boeren beloont die natuurinclusief werken en ecosysteemdiensten leveren.

Concrete landbouwspecifieke maatregelen hiervoor zijn:

Gerichte steun voor toekomstbestendige sectoren:

- Geef financiële steun en structurele beloning** voor natuurinclusieve landbouw in de akkerbouw en de veeteelt, zowel tijdens de omschakeling als daarna.
- Beloon ecosysteemdiensten langjarig.**

Gelijk speelveld voor duurzame bedrijvigheid:

- Halveer het gebruik van bestrijdingsmiddelen** in 2030 t.o.v. 2020 met een heffing op de meest schadelijke bestrijdingsmiddelen en een doorstart van NPLG en PPLG.
- Voer een norm in** voor het aantal dieren per hectare (grondgebondenheid) voor stikstof- en mestreductie.
- Schaf basis-hectarepremies af** binnen het GLB.
- Voer bufferzones in** van twee kilometer rond Natura 2000-gebieden die uitsluitend bestemd zijn voor biologische landbouw en mede gefinancierd worden via het ANLb.

Bouw nu aan de economie van de toekomst

Met deze oproep vragen wij de formerende partijen om met toekomstbestendige keuzes de economie van Nederland klaar te stomen voor de toekomst. Dat betekent: gerichte steun voor sectoren met toekomst in Nederland, een eerlijk speelveld voor duurzame bedrijvigheid, en ondersteuning naar nieuw werk van goede kwaliteit, zodat iedereen kan meekomen in de omslag. Zo zetten we onze schaarse middelen toekomstgericht in en bouwen we aan een economie die ons (brede) welvaart en goede banen geeft.

**NATUUR
& MILIEU**
Laat zien dat het kán

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Natuur & Milieu
T.a.v. mevrouw M. Demmers
Arthur van Schendelstraat 600
3511 MJ UTRECHT

Kenmerk: 202500309

Den Haag, 25 november 2025

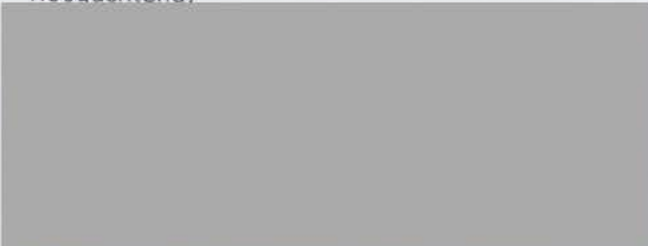
Geachte mevrouw Demmers,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatie

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

P2i
T.a.v. A. van Loon
M. de Klerkweg 1
1703 DK Heerhugowaard

Kenmerk: 202500312

Den Haag, 25 november 2025

Geachte mevrouw Van Loon,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Vereniging Prisma
T.a.v. C. Ariese- Van Putten
Joseph van Haydnlaan 2a
3533 AE Utrecht

Kenmerk: 202500314

Den Haag, 25 november 2025

Geachte mevrouw Ariese- Van Putten,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Fedet
T.a.v. T. Leeflang
Energieweg 49
2404 HE Alphen a/d Rijn

Kenmerk: 202500315

Den Haag, 25 november 2025

Geachte heer Leeflang,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hooftend.

Sybrand Buma
Informatieur

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Metropool Regio Utrecht en Economic Board Utrecht
T.a.v. H. Oosters
Stationsplein 90
3511 ED Utrecht

Kenmerk: 202500316

Den Haag, 25 november 2025

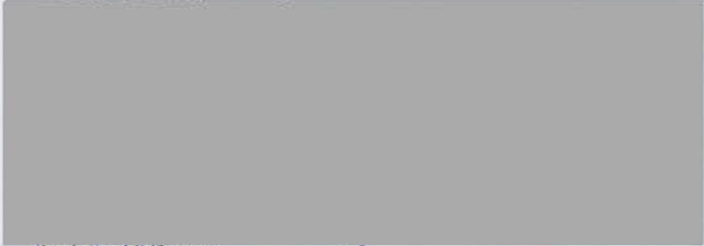
Geachte heer Oosters,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Provincie Limburg

Kenmerk: 202500353

Den Haag, 26 november 2025

Geachte

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

Sybrand Buma
Informatieur

Pagina 1/3

Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
t.a.v. de informateur: de heer Van Haersma Buma
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Diemen, 20 november 2025

Onderwerp: Inbreng Randstad richting formatie: *Een goed functionerende arbeidsmarkt als fundament van onze economie en welvaart*

Geachte heer Van Haersma Buma,

Nederland staat voor grote opgaven: de energietransitie, betaalbare zorg, het bouwen van woningen en het borgen van onze veiligheid. Deze ambities vormen de kern van het politieke debat. Maar al deze transitie staan of vallen met één cruciale factor: voldoende en goed inzetbare arbeidskrachten.

De onontkoombare realiteit is echter dat de 'arbeidsbegroting' momenteel in het rood staat. In vrijwel alle sectoren is sprake van structurele tekorten: in de bouw staan ruim 30.000 vacatures open, in zorg en welzijn bijna 70.000, voor de energietransitie hebben we minimaal 50.000 technici nodig en ook defensie zoekt nog duizenden mensen - van militairen tot techniek en zorg. En dat in een tijd waarin het vestigingsklimaat van Nederland zwaar onder druk staat en beschikbaar, wendbaar en juist gekwalificeerd personeel een belangrijk onderdeel van de oplossing is.

Het is positief dat de meeste politieke partijen de arbeidsmarkt als fundament voor onze economie en welvaart zien. We moeten daarin verder kijken dan de arbeidsmarkt van vandaag. Het is een goede zaak dat er nu hard wordt gewerkt aan wetsvoorstellen om de arbeidsmarkt te reguleren, maar om onze toekomstige welvaart te waarborgen moet onze arbeidsmarkt toekomstbestendig worden gemaakt. Dat vraagt om een overkoepelende langetermijnvisie op de structurele krapte met een duidelijk beeld van wat er straks nodig is en hoe we de wendbaarheid van werkgevers en werkenden vorm gaan geven. Een goed functionerende arbeidsmarkt is niet alleen het fundament onder onze economie en onze welvaart, maar zorgt er ook voor dat we in Nederland onze publieke voorzieningen en ons concurrentievermogen overeind kunnen houden.

Al 65 jaar brengt Randstad mens en werk bij elkaar. Vanuit onze expertise vragen wij het nieuwe kabinet om een fundamentele en gezamenlijke hervorming langs onderstaande vier pijlers. Want deze formatie biedt een unieke kans om de Nederlandse arbeidsmarkt fundamenteel te versterken.

Pijler 1: Een realistische arbeidsbegroting

Politieke partijen zetten terecht in op belangrijke thema's als wonen, zorg, onderwijs en defensie. Maar bij het uitwerken van die plannen, bijvoorbeeld richting een regeerakkoord, missen we één cruciaal onderdeel: de **arbeidsbegroting**. Alle nieuwe maatregelen zouden moeten worden voorzien van een sluitende begroting, niet alleen financieel, maar ook qua bemensing. Een 'arbeidsbegroting' die kwantitatief en kwalitatief inzichtelijk maakt hoeveel mensen nodig zijn, wat er van hen wordt gevraagd en wat zij nodig hebben om dat werk te kunnen doen. Zonder sluitende arbeidsbegroting kunnen politieke ambities niet worden gerealiseerd.

Pijler 2: Van contractzekerheid naar werkzekerheid door ontwikkeling van skills

Het is een goede zaak dat er stappen worden gezet richting sterkere arbeidsmarktregulering. Het ligt voor de hand om de eerder aangekondigde plannen uit het SER-MLT-advies en het arbeidsmarktpakket door te voeren met oog voor uitvoerbaarheid en zonder weer nieuwe regels of onnodige complexiteit toe te voegen. We moeten alert zijn op de impact van de huidige en aangekondigde wet- en regelgeving, die de wendbaarheid en flexibiliteit van werkgevers en werkenden te veel onder druk zet. We hebben flexibiliteit nodig om de grote uitdagingen die voor ons liggen aan te gaan. Daarnaast blijft het belangrijk te benadrukken dat structurele arbeidsmarktcrapte niet uitsluitend via regelgeving kan worden aangepakt. De beste bescherming in een dynamische economie is niet een contract, maar werkzekerheid. Mensen zijn wendbaarder en mobieler als zij beschikken over de juiste vaardigheden. Hierdoor groeien zij in een duurzame loopbaan. Dit vraagt om een cultuur waarin om- en bijscholing een integraal onderdeel van elke carrière is, voor zowel werkenden als werkgevers.

Pijler 3: Zet in op activering op de arbeidsmarkt

De huidige arbeidsmarktregulering vormt een belemmering voor de noodzakelijke transitie. Zo zouden we de regels voor arbeidsongeschiktheid moeten hervormen om mensen sneller weer aan het werk te krijgen. Of zouden we met vereenvoudiging van de regelingen en gerichte loonkostensubsidies meer mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt beter naar werk kunnen begeleiden. Daarnaast is het belangrijk om ruimte te bieden aan gerichte arbeidsmigratie in cruciale sectoren, onder meer door kennismigranten gespecialiseerde ondersteuning te bieden bij hun keuze om naar Nederland te komen.

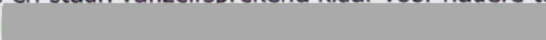
Pijler 4: Verhoog productiviteit door technologie en slimmer organiseren

Met een krimpende beroepsbevolking is productiviteitsgroei essentieel. Dat vraagt om een keuze voor werk dat meerwaarde oplevert, in plaats van het behouden van werk dat te automatiseren is. Technologie en AI spelen hierin een cruciale rol, maar échte impact ontstaat pas wanneer mensen over de juiste vaardigheden beschikken om deze innovaties effectief toe te passen. Als partner voor talent helpen wij werkenden en werkgevers om de kennis en vaardigheden te ontwikkelen die nodig zijn om technologische vernieuwing daadwerkelijk te benutten. Het is essentieel dat politiek Den Haag daarbij inzet op structurele investeringen in vaardigheden en om- en bijscholing.

Randstad neemt verantwoordelijkheid

Samen met onze talenten en opdrachtgevers nemen we onze verantwoordelijkheid. Als partner voor talent investeren wij jaarlijks miljoenen in de opleiding en ontwikkeling van tienduizenden talenten. Wij faciliteren omscholing naar groeisectoren en bieden talenten – van starters tot nieuwkomers – een essentiële opstap naar een duurzame plek op de arbeidsmarkt. Tevens ondersteunen wij diverse initiatieven waarmee we voor cruciale sectoren grote aantallen medewerkers werven.

De Nederlandse ambities beginnen met een sluitende arbeidsbegroting. Laten we die handschoen samen oppakken!

Wij denken graag mee en staan vanzelfsprekend klaar voor nadere toelichting. Voor vragen kunt u contact met ons opnemen via

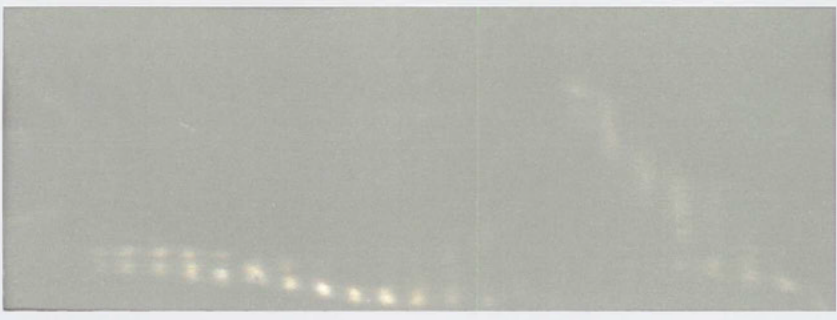
Vriendelijke groet,

Jeroen Tiel,
CEO Randstad Groep Nederland

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

RX4CC - #X830X0X#00#0000#

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Randstad Groep
[REDACTED]
[REDACTED]
[REDACTED]

Kenmerk: 202500355

Den Haag, 26 november 2025

Geachte [REDACTED]

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Hoogachtend,

[REDACTED]

Sybrand Buma
Informatieur

202500356

Aan de informateur
De heer mr. S. van Haersma Buma
p/a Tweede Kamer der Staten-Generaal
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Rotterdam, 24-11-2025

Geachte heer mr. van Haersma Buma,

Het Promovendi Netwerk Nederland (PNN) vertegenwoordigt een grote en dragende groep binnen het Nederlandse wetenschapssysteem. Promovendi vormen circa 28% van het wetenschappelijk personeel aan universiteiten. In de praktijk zijn zij de uitvoerende krachten van de Nederlandse R&D sector.

Promovendi dragen substantieel bij aan fundamenteel onderzoek, technologische ontwikkeling en valorisatie, in een academisch systeem dat kwetsbaar is geworden voor conjuncturele schommelingen in onderzoeks- en onderwijsbeleid. Het vermogen van Nederland om maatschappelijke, economische en geopolitieke uitdagingen aan te gaan hangt direct samen met de weerbaarheid, stabiliteit en openheid van het Nederlandse wetenschapssysteem. Daarom vragen wij het nieuwe kabinet om drie structurele keuzes te maken:

1. Versterk de eerste geldstroom

De publieke investeringen in R&D zijn gedaald naar 0,81% van het bbp en dreigen in 2030 zelfs terug te vallen tot 0,63%. Daarmee blijft Nederland fors achter bij landen als Duitsland, België en Zweden. Versterking van de eerste geldstroom is essentieel om ongebonden, fundamenteel onderzoek te waarborgen. Deze middelen vormen het fundament onder rust, continuïteit en academische vrijheid binnen universiteiten. Ze maken het mogelijk om talentvolle onderzoekers binnen stabiele onderzoeksgroepen op te leiden en voorkomen een afhankelijkheid van de projectgebonden tweede geldstroom, die nu leidt tot hypercompetitie en versnippering.

2. Herzien de bekostigingssystematiek van universiteiten en UMC's, ook het onderzoeksdeel

Er is breed draagvlak voor een herziening van de lumpsumbekostiging van universiteiten. Wij vragen het kabinet om daarbij ook het "onderzoeksdeel" expliciet mee te nemen. In de huidige systematiek is een deel van de financiering afhankelijk van het aantal behaalde promoties. Deze outputprikkel stimuleert universiteiten om meer promovendi aan te nemen dan zij in begeleiding, infrastructuur en loopbaanperspectief duurzaam kunnen dragen. Dit zet onderzoekscapaciteit en faciliteiten onder druk. Wij pleiten daarom voor een model waarin zowel het onderwijs- als het onderzoeksdeel stabiel, beleidsmatig doelgericht en vrij van ongewenste prikkelwerking wordt ingericht, en waarin de bekostiging aansluit bij de beschikbare begeleidingscapaciteit en de aard van academisch onderzoek.

3. Behoud open wetenschap én internationale aantrekkelijkheid

Talentvolle promotieonderzoekers opereren in een internationaal veld. De openheid van het Nederlandse wetenschapssysteem en de mogelijkheid tot grensoverschrijdende samenwerking zijn essentieel voor hun werk. Tegelijk vragen geopolitieke ontwikkelingen om zorgvuldige waarborgen voor kennisveiligheid. Wij pleiten tegen die achtergrond voor een proportioneel, uitvoerbaar beleid dat risico's adresseert zonder internationale samenwerking te belemmeren. De Nederlandse R&D sector moet toegankelijk en aantrekkelijk blijven voor internationaal onderzoekstalent. Dat vraagt om een toegankelijk, stabiel en open academisch klimaat.

Wij zijn vanzelfsprekend bereid om onze inzichten en ervaringen als jonge onderzoekers met u te delen.

Met vriendelijke groet,

Martijn van der Meer
Voorzitter, Promovendi Netwerk Nederland (PNN)

Erasmus MC

Universitair Medisch Centrum Rotterdam

Postbus 2040, 3000 CA Rotterdam

Port Betaald

Port Payé

Pays-Bas

Aan de informateur
De heer mr. S. van Haersma Buma
P/a Tweede kamer der Staten-Generaal
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

RS4CC - #X83DXDX#00#0000#

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Promovendi Netwerk Nederland

Kenmerk: 202500357

Den Haag, 26 november 2025

Geachte [REDACTED]

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

[REDACTED]
Hooqachtend,

[REDACTED]
Sybrand Buma
Informatieur